

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ HISTORICA

Κυκλοφορούν δύο φορές τό χρόνο

ΙΔΡΥΤΕΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΑΓΓΙΑΣ - ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ - ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ - ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ - ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ» - ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ

ΣΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, ΕΛΙΖΑ-ΑΝΝΑ ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ,

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΕΗ, ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΑΒΑΣ,

ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΑΠΠΑΚΗΣ, ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ,

ΑΝΝΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ,

ΡΙΚΑ ΜΠΙΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, ΝΙΚΟΣ ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ,

ΜΑΡΘΑ ΠΥΛΙΑ, ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΣ ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ

Περιεχόμενα

<i>Έλενη Κυραμαργιού</i>	Καινούρια Όνόματα - Καινούριος Χάρτης: οι μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 1909-1928	3
<i>Στάθης Κουτροβίδης</i>	Συγκέντρωση γής και έπενδυτικές πρακτικές στον δήμο Δύμης τό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα	27
<i>Γιάννης Παπαδόπουλος</i>	Η διαμόρφωση της πολιτικής των Ήνωμένων Πολιτειών στη διάρκεια του Μικρασιατικού Πολέμου και ή αντιμετώπιση των «έξ Άνατολών κινδύνων»	51
<i>Σωτήρης Βαλντέν</i>	Οί Έλληνες κομμουνιστές και οι σχέσεις Χούντας-Άνατολικών χωρών (1967-1974)	73
<i>Παρασκευάς Μουρατίδης</i>	Τό θέατρο του Κέντρου: τά Ίουλιανά στίς έμπορικές θεατρικές/κινηματογραφικές κωμωδίες	101
<i>Εδγενία Δρακαπούλου</i>	Υποδοχή και άφομοίωση της δυτικής τέχνης στη ζωγραφική των όρθοδόξων κατά τον 18ο αιώνα	133

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης	Έθνικοί προσδιορισμοί στη Φιλιππούπολη (1878-1906)	149
Δώρα Μέντη	Ποιήματα και πεζά με άξονα την Κύπρο και τον κυπριακό αγώνα: μία ιστοριοφιλολογική έπισηκόπηση (1893-2009)	175

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Νίκος Χατζηνικολάου	Τό βιβλίο του Michael Fried Προσήλωση και Θεατρικότητα τριάντα χρόνια αργότερα	194
Παναγιώτης Κμουρτζής	Τό ελληνικό κράτος 1830-1920: μία «όλική προσέγγιση»	215

ΧΡΟΝΙΚΟ

Κατερίνα Παναγοπούλου	Πουλώντας και Άγοράζοντας. Δομή και Έξοπλισμός των αρχαίων Άγορών	224
Άλέξανδρος Τενκετζής	Πρωτοπορία και ιστορία στον Ψυχρό Πόλεμο	235
Έλένη Μουζουράκη - Νίκος Ποταμιάνος	Τό στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί εκατό χρόνια μετά	240
Βίκυ Καραφουλίδου	Άνάμεσα στην ιστορία και τή μνήμη	247
Τά Ιστορικά	9ο Πανιώνιο Συνέδριο	251

ΠΑΡΑ-ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Σ. Ι. Αοδραχάς	Ένα πολύπτυχο βιβλίο	252
Έλλη Δροούλα	Παίζοντας με διαδρομές...	253

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Παναγιώτης Τουρνικιώτης	Ό νηφάλιος Βάγκος	260
Ήλιος Κουλακιώτης	Έλληνες και Πέρσες στην αρχαιότητα	263
Αίκ. Κουμαριανού	Άφηγητής ή φωτογραφία	271
Χριστίνα Άργιαντώνη	Άρχυαία στο Αιγαίο	273
	Βιβλία που Έλαβαν Τά Ιστορικά	279

Γενικό εύρετήριο και των 52 τευχών: www.melissabooks.com

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ», ΣΚΟΥΦΑ 58, 10680 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 2103611692 - FAX. 2103600865 - e-mail: historica@melissabooks.com

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: €18

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ (2 ΤΕΥΧΗ): €36 - ΦΟΙΤΗΤΕΣ €32

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: €65 - ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΠΕΣ ΧΩΡΕΣ: €68

[οί τιμές ισχύουν για τό τρέχον έτος]

ΕΠΗΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: ANNA ΜΑΤΘΑΙΟΥ - ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: «ΦΑΣΜΑ» Μ. Π. ΚΑΠΕΝΗ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ, ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ» Α.Ε.

ISSN 1105-1663

© ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ» - ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Άπαγορεύεται ή έν όλω ή έν μέρει ανάπτυψη, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή των καμένων χωρίς τήν έγγραφη άδεια του εκδότη.

Τό τεύχος αυτό των Ιστορικών κυκλοφόρησε τόν Ιούνιο του 2010.

Καινούρια Όνόματα - Καινούριος Χάρτης:

οί μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 1909-1928

Τό 1819 ό Άθανάσιος Σταγειρίτης διαπίστωνε ότι από τίς επιδρομές και τίς «μίξεις των Ξένων έθνών» δέν άλλαξε μόνο ή δημογραφική σύνθεση τής νότιας Βαλκανικής χερσονήσου από τή Ρωμαϊκή εποχή και έπειτα, αλλά μεταβλήθηκε και «τό σχήμα τής Γεωγραφίας τής»¹. «Αυτή δέ ή μίξις πρώτων μέν των Ρωμαίων, έπειτα δέ και τούτων των βαρβάρων, μετεμόρφωνε και τά ήθη και τήν γλώσσαν των Έλλήνων»². Τά «άγρια και βάρβαρα έθνη»... «πού εισέρρεον ώς χειμαροί πανταχόθεν»... «εις τήν Ελλάδα, Θράκη και Μακεδονία και μετάβαλον τάς ονομασίας των πόλεων, ποταμών και λοιπών, ώστε μεταβλήθησαν οί τόποι εις άλλο σχήμα»³. «Διά τούτον βλέπομεν άλλην μορφήν τής Ελλάδος παράδοxon και άλλότριον έν τή Ιστορία των Βυζαντίων. Άλλους ποταμούς, άλλας πόλεις, άλλα έθνη και άλλα ήθη». Για νά καταλήξει ό Σταγειρίτης ό «είναι ανάγκη νά έχωμεν άλλην ιδιαιτέραν Βυζαντίαν γεωγραφίαν»⁴.

Έκείνο πού έδώ ενδιαφέρει δέν είναι τά κριτήρια διαχωρισμού τής Ελλάδας από τά άλλα μέρη, αλλά οί διαπιστώσεις του Έλληνα λογίου για τήν παλαιά και νέα Ιστορία και Γεωγραφία, για τήν αποτύπωση και τή μετεξέλιξη αυτής στο τοπωνυμικό, μέσω τής οποίας συγκροτείται μία νέα Γεωγραφία, ένας νέος χάρτης πού θά ανταποκρίνεται στην σύγχρονη ιστοριογεωγραφική πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τόν πρώτο μεσαίωνα μέχρι τίς αρχές του 19ου αιώνα. Βέβαια ή Βυζαντινή γεωγραφία πού έπιζητούσε ό Σταγειρίτης αναφερόταν κυρίως στο Ξενικό τοπωνυμικό, πού χαρακτήριζε και σημαντικότερο τμήμα του οικιστικού δικτύου. Οί έπισημάνσεις του Σταγειρίτη, σε άνύποπτο χρόνο, για τό τοπωνυμικό αποτελούν μία πρώιμη προσέγγιση ενός ζητήματος πού έμελλε νά απασχολήσει τούς λογίους και τόν διοικητικό μηχανισμό του άνεξάρτητου

1. Άθανάσιος Σταγειρίτης, *Ήπειρωτικά ήτοι Ιστορία και Γεωγραφία τής Ήπειρου Παλαιά και Νέα*, Βιέννη 1819, σ. ε'.

2. στο ίδιο, σ. 319-320.

3. στο ίδιο, σ. 318.

4. στο ίδιο, σ. 351.

έλληνικού κράτους. Τα τοπωνύμια θεωρήθηκαν τεκμήρια τής ιστορικής εξέλιξης του *έλληνικού χώρου* και ή διαχείρισή τους απέκτησε χαρακτηριστικά πολιτικού ζητήματος από τή δημιουργία του έλληνικού βασιλείου και έντευθεν. Όμως ή ανάγκη για τήν έδαφική και πληθυσμακή κατοχύρωση των «Νέων Χωρών» στίς άρχές του 20ού αιώνα θά γίνει ή θρυαλλίδα για τήν όριστική επίλυση του τοπωνυμικού ζητήματος.

Άπό τίς πρώιμες προσπάθειες διοικητικής οργάνωσης στά χρόνια τής όθωνικής βασιλείας, μέχρι τή σύσταση τής «Έπιτροπείας προς μελέτην των τοπωνυμίων τής Ελλάδος», τό 1909, και τήν τελική επίλυση του «προβλήματος» στή δεκαετία του 1920, καταγράφηκαν σημαντικές αλλαγές στον προσανατολισμό και στους ρυθμούς αλλαγής του τοπωνυμικού. Τήν τριετία 1926-1928 πραγματοποιήθηκαν 2.479 μετονομασίες, αριθμός άρκούντως έντυπωσιακός σε σχέση με τίς 34 μετονομασίες τής περιόδου 1863-1908⁵, δημιουργώντας έτσι έναν νεοελληνικό τοπωνυμικό χάρτη, ό όποιος πολύ απέιχε από τίς άρχικές δειλές απόπειρες μετονομασιών με κριτήρια άμιγώς φιλολογικά και ιστορικά, του τέλους του 19ου αιώνα και των άρχών του 20ού. Η παρακολούθηση τής πορείας αυτής άναδεικνύει τίς προτεραιότητες τής κρατικής πολιτικής και τούς προβληματισμούς γύρω από τά ίχνη εκείνα, «τά όποια δεικνύουν τήν κίνησιν του πληθυσμού, όπως τά πετρώματα τής γής δεικνύουν εις τόν γεωλόγον τήν ιστορίαν των γεωλογικών μεταβολών και τόν χρόνον αυτών»⁶.

Η μέριμνα του νεοσύστατου Βασιλείου προς «Άνασύστασιν των παλαιών όνομάτων τής Ελλάδος» χρονολογείται από τό 1833. Άνάμεσα στίς πρώτες μετονομασίες σταχυολογούμε: τό Ζητούνι σε Λαμία, τά Σάλωνα σε Άμφισσα, τή Βοστίτσα σε Αίγιον, τή Ντροπολιτσά σε Τρίπολη και τό Βραχώρι (Μπραχή-Χόρ) σε Άργυρίον⁷. Τό έλληνικό βασίλειο έπεδίωξε νά άπαντήσει στο τοπωνυμικό πρόβλημα, όχι όμως με τούς όρους του Σταγειρίτη: τήν άντικατάσταση τής άρχαίας

5. Στην *Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως* τήν περίοδο 1863-1908 δημοσιεύτηκαν μόνο 34 μετονομασίες οικισμών. Στόν αριθμό αυτό δέν ύπολογίζονται οι μετονομασίες Δήμων.

6. Δ. Β. Βαγιακάκος, *Σχεδιάσμα περί των τοπωνυμικών και άνθρωπωνυμικών σπονδών εν Ελλάδι 1833-1962*, Άθήνα 2005, σ. 41. Τό κείμενο του Βαγιακάκου δημοσιεύτηκε άρχικά στο π. *Άθηνά*, τ. 66, 1962, σ. 301-424 και τ. 67, 1963-64, σ. 145-369. Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιούμε τήν επανέκδοση του 2005.

7. Άξίζει νά σημειωθεί ότι έντοπίσαμε στή βιβλιογραφία άναφορά σε Βασιλικό Διάταγμα που εξέδωσε ό Όθωνας στίς 11 Σεπτεμβρίου 1843, με τό όποιο συγκροτούσε έπιτροπή αποτελούμενη από τούς Γ. Αϊνιάνα, Κ. Άσώπιο, Α. Ρ. Ραγκαβή και Ι. Νικολαΐδη Λεβαδέα, με στόχο τήν άνεύρεση, εξακρίβωση και έγκριση των τοπωνυμίων που θά προέρχονται από τήν άρχαία γεωγραφία, αλλά και από του ένδοξους άνδρες τής «παλαιάς και νεωτέρας Ιστορίας» βλ. Νίκος Α. Βέης, «Πρώτες κρατικές φροντίδες για τά τοπωνυμικά τής χώρας μας», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, Άθήνα 1952, σ. 111-112 και Δ. Β. Βαγιακάκος, *Σχεδιάσμα*, δ.π., σ. 15.

Γεωγραφίας του Στράβωνα με τή σύγχρονη. Τό στίχημα του βασιλείου ήταν, άντίθετα, ό έπαναπροοδιορισμός του τοπωνυμικού με βάση τή γεωγραφία του Στράβωνα. Τό 1833 ή βαυαρική άντιβασιλεία επέλεξε όνόματα «εύχνα», από τήν άρχαία και τήν βυζαντινή—όχι όμως όπως τήν έννοούσε ό Σταγειρίτης—γεωγραφία⁸, για τούς πολυκοινοτικούς Δήμους που δημιουργήθηκαν, σε μία προσπάθεια σύνδεσης του νέου έλληνικού κράτους με τήν άρχαία Ελλάδα και τήν ρήξη με τό όθωμανικό παρελθόν⁹. Πιο συγκεκριμένα, κατά τήν οργάνωση τής τοπικής αυτοδιοίκησης πραγματοποιήθηκε έπιλεκτική μετονομασία των Διοικήσεων, των Ύποδιοικήσεων και των πρωτεύουσών των Δήμων¹⁰. Με τόν τρόπο αυτό μετονομάστηκε τό τοπωνυμικό του νεοσύστατου Βασιλείου, σε θεσμικό, τουλάχιστον, επίπεδο, χωρίς ιδιαίτερη οργάνωση και συστηματική τεκμηρίωση.

Η άντληση έλληνικών τοπωνυμίων από τήν άρχαία και τή μεσαιωνική περίοδο συνδέεται προφανώς με τήν προσπάθεια άντίκρουσης των έπιχειρημάτων του Φαλμεράυερ, ό όποιος τό 1830 είχε ύποστηρίξει τήν έξαφάνιση του γένους των Έλλήνων και «τόν όλोकληρωτικό άφελληνισμό του έλληνικού χώρου εξαιτίας τής παρουσίας σλαβικών και άλβανικών φύλων»¹¹. Ο Φαλμεράυερ χρησιμοποίησε τά τοπωνύμια ως άποδεικτικά τεκμήρια τής πληθυσμακής σύστασης του έλλαδικού χώρου. Στόν άντίποδα, Έλληνες λόγιοι παρουσίασαν έναν διαφορετικό όνοματολογικό χάρτη, καθιστώντας σαφές ότι τό θέμα που είχε άνακύψει υπερέβαινε

8. Μίνως Α. Μαθιουδάκης-Βασιλείος Κ. Άνδρονόπουλος, *Άποκέντρους-Αυτοδιοικήσεις. Ιστορική εξέλιξις, Περιγραφή ύφισταμένης καταστάσεως*, τ. Α', Άθήνα 1974, σ. 11-12. Η συγκρότηση και ή όνοματοδοσία των δήμων ήταν άποτέλεσμα μιας γρήγορης και πρόχειρης κινήτοποίησης. Ένδεικτικά, στά άπομνημονεύματα του Θ. Ρηγόπουλου σημειώνεται: «Κατά Μάϊον διωρίσθη ό Σηλιβέργος Νομάρχης Άρκαδίας και έξήλθεν εις περιοδείαν, ίνα διαίρεση τούς δήμους και όνοματοθετηση αυτους» βλ. Θεόδωρος Ρηγόπουλος, *Άπομνημονεύματα από των άρχών τής Έπαναστάσεως μέχρι του έτους 1881*, Άθήνα 1979, σ. 146.

9. Με έπιστολή του άνώνυμος άναγνώστης τής έφημερίδας *Σωτήρ* του Ναυπλίου, τόν Ίούνιο του 1834, συνεχάρη τό «άξιον έργον τής Άντιβασιλείας», για τήν άναγέννηση τής Ελλάδας, τήν όποία ταύτιζε με τήν άντικατάσταση των βάρβαρων και κακόφωνων τοπωνυμίων με άλλα έλληνικά από τήν «λαμπρή άρχαιότητα» βλ. έφ. *Σωτήρ*, άρ.φ. 45, Ναύπλιο, 21 Ίουνίου 1834.

10. Σποραδικές μετονομασίες πραγματοποιήθηκαν όλόκληρο τόν 19ο αιώνα. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης χαρακτηρίζει τήν περίοδο από τό 1828 έως τό 1900 «έποχή καθαιρισμού τής γλώσσας και έπαναφοράς των άρχαϊσμών». Ένδεικτικό είναι τό παράδειγμα τής μετονομασίας των Σπετσών σε Τυπάρηος: βλ. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα*, τ. Γ', *Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική Εισαγωγή*, Θεσσαλονίκη 1981 (1938), σ. 98-99. Ένώ τό 1884 συστάθηκε ή Έπιτροπή για τήν όνοματοδοσία των όδών τής πόλης των Άθηνών, στήν Έπιτροπή αυτή, που δημιουργήθηκε με στόχο «τά όνόματα των όδών τής πρωτεύουσας του έλληνισμού νά παραπέμπουν σε ένδοξες πράξεις τής ιστορίας και σε λαμπρούς άντρες του έθνους», συμμετείχαν ό Ν. Γ. Πολίτης, ό Δ. Κορομηλάς και ό Σπ. Λάμπρος: βλ. Μουσείο Μπενάκη, *Άρχείο Ν. Γ. Πολίτη*, φ. 3.5.

11. Γ. Βελουδής, *Ο Jacob Philipp Fallmerayer και ή γένεση του έλληνικού ιστορισμού*, Άθήνα 1999 (1982), σ. 30-32.

μά φιλολογική αντιπαράθεση, αλλά συνδεόταν με την εθνική σύσταση και τη συγκρότηση του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Αν για τον Σταγειρίτη τα τοπωνύμια ήταν τό μέσο για να κατανοήσουμε την εξέλιξη του χώρου και για τον Φαλμεράυερ ήταν η απόδειξη του εκσλαβισμού και του εξεσλαβισμού, για τους επικριτές του τελευταίου ή επιστροφή στον Στράβωνα αποτελούσε μονόδρομο για να καταδειχθεί ή διατήρηση της ελληνικότητας στο πέρασμα των αιώνων. Η αποκατάσταση του αρχαίου τοπωνυμικού, όπως και ή συχνά αυθαίρετη αλλά «επιστημονικοφανής έρμηνεία» περί παραφθοράς των ξενόγλωσσων ονομάτων από τά αρχαιοελληνικά, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αδιάσειστη μαρτυρία για την διαρκή παρουσία ελληνικών πληθυσμών στο χώρο, μία παρουσία που εξυπηρετούσε τό ιδεολογικό σχήμα της «ένότητας του ελληνισμού στο χώρο και στο χρόνο»¹², όπως αυτό διαμορφώθηκε, στη συνέχεια, από τον Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο. Ο προβληματισμός γύρω από τό τοπωνυμικό συνδέθηκε άργότερα με τή συζήτηση για τό «γλωσσικό ζήτημα», τήν ιστορία αλλά και τή διάσωση της λαϊκής παράδοσης¹³.

Μετά τό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τό τοπωνυμικό συναρτήθηκε με τήν διοικητική όργάνωση του κράτους και με τήν επιβεβαίωση των εθνικών του χαρακτηριστικών. Αν και θά ήταν υπερβολικό να κάνουμε λόγο για έναν εκτεταμένο δημόσιο διάλογο γύρω από τή διατήρηση ή τήν αλλαγή των τοπωνυμίων, τήν περίοδο αυτή τέθηκε τό γενικό πλαίσιο που διαμόρφωσε τήν μεταγενέστερη διαχείριση του ζητήματος. Τό κύριο στοιχείο συνίστατο στην σταδιακή μετατροπή των τοπωνυμίων, από «άπλους γεωγραφικούς όρους, σε πολιτικά συνθήματα»,

12. Άλ. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ίδεολογίες και Νοοτροπίες στην Έλλάδα 1830-1880*, Αθήνα 2003, σ. 47.

13. Ένδεικτικά, στά 1861, ό Άρ. Κυπριανός, μέσα από τίς σελίδες του περιοδικού *Φιλίστωρ*, πρότεινε «τήν συναγωγή των άπανταχού λέξεων και ιδιωμάτων» και τή σύνταξη «ιδιωτικών [ιδιωματικών λεξικών] τής γλώσσας», επισημαίνοντας ότι τό σύνολο των τοπωνυμίων έπρεπε να διατηρηθεί και να διασωθεί. Υπέραχος τής θέσης αυτής τάχθηκε, ένα χρόνο άργότερα, μέσα από τό ίδιο περιοδικό, και ό Στ. Κουμανούδης βλ. Άριστιδης Κυπριανός, «Προτροπή εις σύνταξιν ιδιωτικών τής νέας ελληνικής γλώσσας», π. *Φιλίστωρ*, τ. Γ', τχ. Α', Αθήνα 1862, σ. 2-4 και Στέφ. Α. Κουμανούδης, «Παρατηρήσεις τινές εις τό περί συντάξεως ιδιωτικών τής νέας ελληνικής γλώσσας άρθρον του Άριστιδου Κυπριανού...», π. *Φιλίστωρ*, τ. Γ', τχ. Β', Αθήνα 1862, σ. 138. Για τό ίδιο θέμα, βλ. Άντώνιος Μηλιαράκης, «Τά γεωγραφικά όνόματα», έφ. *Τό Άστυ*, Αθήνα, 6-9 Ιουλίου 1892. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή πρωτοβουλία του Ι. Μ. Δαμβέρρη, από τά Χανιά, να μετονομαστούν τά Χανιά σε Κυθωνία και οι έπιστολές που έλαβε από τούς «έπιφανείς Αθηναίους» Άγγ. Βλάχο, Ν. Γ. Πολίτη, Π. Καρολίδη και Β. Ψιλάκη. Και οι τέσσερις τάχθηκαν κατά τής αλλαγής του όνόματος ό Π. Καρολίδης υποστήριξε χαρακτηριστικά: «Δέν μπορούμε να θυσιάσουμε τήν ιστορία για τήν καλαισθησία»: έφ. *Έρעνα*, Χανιά, 31 Ιουλίου 1899. Για τόν εξέλληνισμό των τοπωνυμίων στίς σχολικές γεωγραφίες βλ. Χριστίνα Κουλουρή, *Ιστορία και Γεωγραφία στα Έλληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Άνθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών έγχειριδίων*, Αθήνα, ΙΑΕΝ/ΤΤΓ, 1988, σ. 49.

κατά τήν έποχή τής ανάπτυξης των βαλκανικών εθνικισμών και τής δημιουργίας των συνόρων στην βαλκανική χερσόνησο. Η ένωμάτωση τής Ήπειρου και τής Μακεδονίας, μετά τό 1913, και τής Θράκης, μετά τό 1919-1920, στο έλληνικό κράτος και ή Μικρασιατική Καταστροφή, με τήν ανταλλαγή των πληθυσμών που άκολούθησε, αποτέλεσαν «τόν εθνικό χρόνο που καθόρισε τή διαμόρφωση του εθνικού χώρου»¹⁴.

Ούσιαστικά έναν αιώνα περίπου μετά τήν ίδρυσή του, τό έλληνικό κράτος έπρεπε επιτακτικά να ρυθμίσει τήν εκκρεμότητα που είχαν δημιουργήσει οι «χειμαροι των άγρίων και βάρβαρων εθνών», κατά τόν μεσαιώνα, στον «εθνικό του χώρο»¹⁵. Τό 1909 αποτέλεσε τήν άφετηρία για τήν συστηματοποίηση τής εθνικής πολιτικής σε σχέση με τό ζήτημα των τοπωνυμίων. Στο ύπ' άριθμόν 125 φύλλο τής *Εφημερίδος τής Κυβερνήσεως*, με ήμερομηνία 8 Ιουνίου 1909, δημοσιεύτηκε τό Βασιλικό Διάταγμα «περί συστάσεως Έπιτροπείας προς μελέτην των τοπωνυμίων τής Έλλάδος και εξακριβωσιν του ιστορικού λόγου αυτών». Τό όνομα τής Έπιτροπής ήταν δηλωτικά των κατευθύνσεων που θά άκολουθούσε ή υπό σύσταση Έπιτροπή θά γνωμοδοτούσε για τή μεταβολή τόσο των «άλλόγλωσσων» ή «κακόφωνων» ονομάτων, που δέν είχαν «ιστορική αξία», όσο και για τοπωνύμια που είχαν μετονομαστεί μετά τή σύσταση του κράτους, αλλά στο μεταξύ είχαν θεωρηθεί άκατάλληλα για διάφορους λόγους. Σύμφωνα με τήν εισηγητική έκθεση του ύπουργού Έσωτερικών, θά έφαρμοζόταν ένα ένιαίο σύστημα κριτηρίων για τήν έπιλογή των νέων ονομάτων, κύριο στοιχείο του όποιου θά ήταν ή συστηματική «επιστημονική» μελέτη. Ο ύπουργός Έσωτερικών Ν. Δ. Λεβίδης θεωρούσε επιτακτική άνάγκη τήν σύσταση τής Έπιτροπής και τήν αλλαγή των τοπωνυμίων, γιατί τά «ξενικά στοιχεία» που είχαν εισχωρήσει στο τοπωνυμικό, είχαν εκτοπίσει τά «παλαιότερα ελληνικά όνόματα». Τά «άλλόγλωσσα» τοπωνύμια συσχετίζονταν έτσι με «εθνικές συμφορές και ταπεινώσεις» και «προσέκρουον εις τό φιλόπατρι συναίσθημα των εύπαιδευτων». Κατά συνέπεια, ή αντικατάστασή τους άναδεικνύοταν σε «συμπλήρωμα τής άπελευθερώσεως και τής εξαλείψεως παντός ίχνους των προτέρων εθνικών δυσπραγιών». Τά «βάρβαρα» τοπωνύμια είχαν «επιβλαβή μορφωτικήν έπήρειαν» στους κατοίκους, «συστέλλοντα και ταπεινούντα τό φρόνημα αυτών», αλλά κυρίως παρείχαν «ψευδή ύπόνοιαν τής εθνικής συστάσεως του πληθυσμού των χωριών εκείνων, ών τά “ξενικά” όνόματα ήδύναντο να έκληφθώσιν ως μαρτυρούντα και ξενικήν καταγωγήν»¹⁶.

Οί παραπάνω κατευθύνσεις άποτυπώνονταν και στη σύνθεση τής Έπιτροπής,

14. Παντελής Ε. Λέκκας, *Τό παιχνίδι με τόν χρόνο. Έθνικισμός και Νεοτερικότητα*, Αθήνα 2001, σ. 219.

15. Άθ. Σταγειρίτης, *δ.π.*, σ. 318.

16. *Εφημερίς τής Κυβερνήσεως*, άρ.φ. 125, 8 Ιουνίου 1909.

πού διορίστηκε στα τέλη Μαΐου τοῦ 1909. Ὑπὸ τὴν προεδρεία, λοιπόν, τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, τὸ ἔργο τῆς εὕρεσης «εὐνηγων καὶ ὁμορφων» ὀνομάτων ἀνέλαβαν ἐπιφανεῖς καθηγητὲς πανεπιστημίου, ἀνάμεσά τους ὁ Σπ. Λάμπρος (ἱστορικός), ὁ Γ. Χατζηδάκις (γλωσσολόγος), ὁ Γρ. Βερναρδάκης (φιλόλογος), ὁ Χρ. Τσουντας (ἀρχαιολόγος) καὶ ὁ Π. Καββαδίας (ἀρχαιολόγος), ἔφοροι ἀρχαιοτήτων, λόγιοι, ὅπως οἱ Δ. Γρ. Καμπούρογλου καὶ Κ. Παπαμιχαλόπουλος, καθὼς καὶ ἀνώτατα στελεχῆ τῆς δημόσιας διοίκησης, ἐπιφορτισμένα μὲ ἀπογραφικὲς καὶ χαρτογραφικὲς ἀρμοδιότητες¹⁷. Στὸ Βασιλικὸ Διάταγμα συμπεκνωνόταν τὸ σύνολο τοῦ προβλήματος ἀλλὰ καὶ τῆς λύσης του, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατούσα ἀντίληψη: τὰ «κακόφωνα καὶ τὰ ξενόφωνα» τοπωνύμια ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθοῦν μὲ «εὐήχα καὶ ἑλληνικά», ὥστε καὶ οἱ κάτοικοι νὰ τὰ συνηθίσουν καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ νὰ σταματήσουν οἱ νύξεις γιὰ τὴν ἐθνικὴ σύσταση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι, μαζί μὲ τὰ «βάβραρα» τοπωνύμια, θὰ περνοῦσαν στὴ λήθη τὰ χροῖνα τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης καὶ θὰ προστατευόταν τὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο ἀπὸ «ἔξωθεν ἀπειλές». Συνεπῶς, ὁ στόχος δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν ἐξελληνισμό τοῦ χάρτη καὶ τὴν τόνωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος.

Ἡ σύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν ἀπασχόλησε τὸν τύπο τῆς ἐποχῆς, ὅπου κυριαρχοῦσαν οἱ ἀνησυχητικὲς ἐξελίξεις ἀπὸ τὴν πολιτεία τῶν νεότουρκων, τὸ κρητικὸ ζήτημα καὶ τὰ ἐπεισόδια στὴ Μακεδονία¹⁸. Ταυτόχρονα, παρὰ τίς φιλόδοξες ἐξαγγελίες, ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ 1909, τὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας της, δὲν ἐπέδειξε ἰδιαίτερο ἔργο. Ὁ πρόεδρος της ἀναγνώριζε ὅτι «τὸ ἔργον της συνίστατο

17. σὺ ἴδιον. Τὸ Βασιλικὸ Διάταγμα ὄριζε λεπτομέρειες γιὰ τὴ λειτουργία τῆς Ἐπιτροπῆς: τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἐπέλεγε τὸν Πρόεδρο καὶ τὸν Γραμματέα, ἐνῶ προβλεπόταν καὶ ἡ δυνατότητα συνεδρίασης στὶς ἑδρες τοπικῶν ὑποεπιτροπῶν, οἱ ὁποῖες πιθανότατα δὲν συστάθηκαν. Τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀναλυτικὰ ἦταν οἱ: Ἀρ. Βαμπᾶς, τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, Κλῶν Στεφάνος, διευθυντῆς τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου, Γ. Σωτηριάδης, Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων, Μ. Χρυσόχοδς, χαρτογράφος, Κ. Ν. Ράδος (γραμματέας), καθηγητῆς Ναυτικῆς Ἱστορίας, Γ. Χωματιανός (γραμματέας), διευθυντῆς τῆς ὑπηρεσίας ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ σύνθεση τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1909 τὰ ἐπόμενα χρόνια διαφοροποιήθηκε λόγω τοῦ θανάτου κάποιων μελῶν της (Ἀριστείδης Βαμπᾶς, Κλῶν Στέφανος, Στυριδῶν Λάμπρος, Νικόλαος Πολίτης) καὶ τῆς παραίτησης κάποιων ἄλλων (Γρ. Βερναρδάκης καὶ Δ. Γρ. Καμπούρογλου). Νέα μέλη διορίστηκαν οἱ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Σίμος Μενάρδος, Σωκράτης Κουγέας, καθηγητῆς Πανεπιστημίου, ὁ Στίλιαν Κυριακίδης, διευθυντῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, καὶ οἱ Κ. Ἄμαντος καὶ Ι. Βογιατζίδης, συντάκτες τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

18. Δὲν καταφέραμε νὰ ἐντοπίσουμε συστηματικὲς ἀναφορὲς στὶς ἐφημερίδες γιὰ τὴν σύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1909. Μόνον στὸν *Νομᾶ*, λίγους μῆνες πρὶν τὴ σύστασή της, ἕνας ἀνώνυμος συντάκτης ἀφιερώνει στὸν ὑπουργὸ τὸν στίχο τοῦ Παλαμᾶ «Τῶν Εὐρωπαιῶν περιέγλα καὶ τῶν Ἀρχαίων παλιότσι», μὲ τὴ σημείωση «ἀληθινὰ παλιαιοσιμὸς τῆς ἀρχαιότητος θὰ εἶναι καὶ αὐτὸ πού μελετᾶει νὰ κάνει ὁ κ. ὑπουργός»: π. *Νομᾶς*, τχ. 319, 23 Νοεμβρίου 1908, σ. 25.

εἰς ἀκάρπους μελέτας καὶ συστάσεις περὶ μεταβολῆς τοπωνυμιῶν μὴ ἐκτελουμένας»¹⁹. Ἐπιπλέον, ἡ διοικητικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1912 τὴν ἔθεσε οὐσιαστικὰ στὸ περιθώριο, καθὼς τὸ ζήτημα τῶν μετονομασιῶν μεταβιβαζόταν στὰ κατὰ τόπους Κοινοτικά καὶ Δημοτικά Συμβούλια. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ 1912, πρὶν τὴν ἔναρξη τοῦ Α' Βαλκανικοῦ Πολέμου, ὁ Νόμος ΔΝΖ' «περὶ συστάσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων» ἐπέφερε θεμελιώδεις μεταβολές στὴ δημοτικὴ ὁργάνωση τῆς χώρας ἀλλὰ καὶ στὸν τοπωνυμικὸ χάρτη²⁰. Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ διέλυσε τοὺς Δήμους πού εἶχαν συγκροτηθεῖ μετὰ τὸ 1833 καὶ συγκρότησε κοινότητες, ἐπιτρέποντας τὴν ἀνάδυση στὴν ἐπιφάνεια τοῦ διοικητικοῦ χάρτη ἐνὸς πολύχρωμου μοσαϊκοῦ «ἀλλόκοτων» τοπωνυμιῶν²¹.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα καθήκοντα τῶν νέων Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν Ἀρχῶν ἦταν ἡ ἐπιλογή νέου ὀνόματος. Ἡ ἀνταπόκριση τῶν Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν Συμβουλίων ἦταν ἐντυπωσιακὴ: τὰ «βάβραρα ἢ ἄσημα» ὀνόματα τῶν χωριῶν ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ γνωστότερα ἢ «τουλάχιστον ἀρχαῖα»²². Στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ἀντέδρασε ἔντονα ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς, τινίζοντας τὴν ἀνεπάρκεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ὡς πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ τους ἐφόδια, ἀλλὰ καὶ τίς ἀναπόφευκτες τοπικιστικὲς διαφωνίες γύρω ἀπὸ ἀρχαιοπρεπῆ ὀνόματα²³. Ὑπὸ τὴν πίεση αὐτῆ, πιθανότατα καὶ ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ προβλήματα τῆς νέας διαδικασίας, τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν τροποποίησε τὸν Νόμο ΔΝΖ', διασφαλίζοντας τὴν ἐποπτεία τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν διαδικασιῶν μετονομασίας²⁴.

19. Ν. Γ. Πολίτης, *Γνωμοδοτήσεις περὶ μετονομασίας συνοικισμῶν καὶ κοινοτήτων*, ὁ.π., σ. 8.

20. Σύμφωνα μὲ τὸν νέο Νόμο, μονάχα οἱ πρωτεύουσες τῶν νομῶν καὶ οἱ πόλεις μὲ πληθυσμὸ μεγαλύτερο τῶν δέκα χιλιάδων κατοίκων θὰ ἀποτελοῦσαν Δήμους, ἐξέλιξη πού σήμαινε ὅτι οἱ μικρότερες πόλεις, οἱ κομποπόλεις, τὰ χωριά καὶ οἱ μικρότεροι συνοικισμοὶ θὰ σχηματίζαν Κοινότητες: βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ.φ. 58, 14 Φεβρουαρίου 1912.

21. Λεωνίδας Φ. Καλλιβεράκης, «Ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐρευνητικὰ ζητούμενα καὶ προβλήματα τῶν πηγῶν», στὸν τόμο *Πληθυσμοὶ καὶ οἰκισμοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἱστορικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2003, σ. 24.

22. Ὁ Νόμος παρεῖχε στὰ Συμβούλια τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφασίσουν, ὄχι μόνο τὴ μεταβολὴ ἀλλὰ καὶ τὸ νέο ὄνομα τοῦ Δήμου ἢ τῆς Κοινότητας, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὸ ἀρθρο 8, ἐφόσον τὰ 2/3 τῶν μελῶν του συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς αὐτὸ, ἡ ἀπόφαση θεωροῦνταν ὀριστικὴ. Μποροῦσε νὰ τροποποιηθεῖ μόνο ἐάν γινόταν προσφυγὴ στὸν Νομάρχη: βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Τοπωνυμικά», π. *Λαογραφία*, τ. Δ', 1912-1913, σ. 572 καὶ τοῦ ἴδιου, *Γνωμοδοτήσεις*, ὁ.π., σ. 10.

23. Ν. Γ. Πολίτης, *Τοπωνυμικά*, ὁ.π., σ. 573 καὶ Ν. Γ. Πολίτης, *Γνωμοδοτήσεις*, ὁ.π., σ. 10.

24. Σύμφωνα μὲ τὸν Νόμο 641 τοῦ 1915, τὸ ἀρθρο 8 τοῦ Νόμου ΔΝΖ' τροποποιήθηκε, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀπόφαση τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν ὀνομασία τῆς Κοινότητας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐάν ἦταν ὁμόφωνη ἢ ὄχι, ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλεται στὸ Ὑπουργεῖο καὶ νὰ κοινοποιεῖται στὴν Ἐπιτροπὴ. Μόνον ἐάν ἡ Ἐπιτροπὴ γνωμοδοτοῦσε θετικὰ, τὸ ὄνομα θὰ ἄλλαζε. Παρ' ἄλλα, καὶ οἱ μετονομασίαι πού εἶχαν ἤδη πραγματοποιηθεῖ, θὰ ἐπανελέγονταν, καὶ ἐάν ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξέφραζε διαφωνία, θὰ ὑπῆρχε ἀναθεώρηση τῆς ἀπόφασης: βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ.φ. 67, 14 Φεβρουαρίου 1915.

Η κατάργηση των πολυκοινοτικών Δήμων επανέφερε στην επιφάνεια το ζήτημα των «ξενόγλωσσων και κακόηχων» ονομάτων, όμως, παρότι είχε ήδη δημοσιοποιηθεί η Έπιτροπή, ο νομοθέτης δεν ανέθεσε σε αυτήν την επιλογή των νέων ονομάτων. Ακόμη και μετά την τροποποίηση του Νόμου ΔΝΖ', ο ρόλος της ήταν περισσότερο επικυρωτικός. Στη δεκαετία του 1910, η δράση της είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, καθώς το τεκμηριωτικό υλικό είναι ελάχιστο, ενώ το άδημοσίευτο παραμένει άπροσπέλαστο. Μοναδική, ουσιαστικά, πηγή για την περίοδο αυτή αποτελεί το κείμενο του Νικόλαου Πολίτη *Γνωμοδοτήσεις περί μετονομασίας συνοικισμών και κοινοτήτων*, στο οποίο δημοσιεύονται οι προτάσεις και οι αποφάσεις της Έπιτροπής ως προς τα αίτηματα μετονομασίας των Κοινοτήτων. Το κείμενο αυτό φανερώνει τους άργους ρυθμούς λειτουργίας της Έπιτροπής, έφ'όσον κάθε γνωμοδότηση στηριζόταν σε ένδελεχή έρευνα και την επιθυμία το νέο τοπωνύμιο να προέρχεται από την ταύτιση της αρχαίας με τη νεότερη γεωγραφία, κάτι όμως που αποδείχτηκε ανεφάρμοστο²⁵.

Ουσιαστικά η Έπιτροπή είχε αυστηρά γνωμοδοτικό χαρακτήρα, κρίνοντας, κάποιες φορές άρνητικά, τις προτάσεις των Δημοτικών και Κοινοτικών Άρχων. Τά κυρίαρχα κριτήρια για την αποδοχή μιάς πρότασης ήταν ή «έλληνικότητα» και ή «ίστορικότητά» της, με στόχο τά νέα όνόματα να είναι «εύηχα», «εύφωνα», «έλληνικά» και όσο τό δυνατόν «άσυνήθιστα». Η έννοια της «εύφωνίας», στο πλαίσιο της έποχής, συσσωμάτωνε ό,τι θεωρούνταν έθνικά ώφέλιμο και απέρριπτε ως «κακόηχο» ό,τι παρέπεμπε σε αντίτιθέμενες ή άποκλίνουσες έθνικές και γλωσσικές παραδόσεις. Ένδεικτικά παραδείγματα συνιστούν οι άκόλουθες προτάσεις-γνωμοδοτήσεις μετονομασίας της Έπιτροπής. *Δομβραίνη*: ή Έπιτροπή ύποστηριξε να μή μεταβληθεί γιατί ήταν καθιερωμένο στην ιστορία του έλληνικού έθνους από την πολυήμερη πολιορκία των Τούρκων που ήταν έγκλειστοι από τόν Καραϊσκάκη, τόν χειμώνα του 1826. *Γρανίτσα*: σύμφωνα με την Έπιτροπή, ή ανάγκη μετονομασίας ήταν άδιαμφισβήτητη διότι τό τοπωνύμιο ήταν και κοινό και σλαβικό. Κάποινα: θετικά κρίθηκε τό αίτημα του Κοινοτικού Συμβουλίου να αντικατασταθεί τό όνομα του χωριού με αυτό της αρχαίας πόλης Χαιρώνειας, ή οποία βρισκόταν στην ίδια τοποθεσία, μιάς και «γραμματικοί λόγοι δεν θά ήτο δυνατόν να δικαιολογήσωσι την διατήρησιν του παρεϊαάκτου όνόματος αντί του αρχαίου και ένδόξου της Χαιρωνείας». *Χόστια* και *Κυριάκι*: οι γειτονικές Κοινότητες Χοστίων και Κυριακίου, της Έπαρχίας Λεβαδείας, ζητούσαν άμφοτέρες να μετονομαστούν σε Έλικών, αίτημα που άπορρίφθηκε λόγω του ότι ή τοπωνυμία Έλικών ήταν συνδεδεμένη με τό όμώνυμο όρος και έν δινόταν και σε άλλη γεωγραφική έννοια θά προκαλούσε άσα-

25. Ένδεικτική της έρευνας που διεξήγαγαν τά μέλη της έπιτροπής είναι ή έπιστολή του Στίλπονους Κυριακίδη προς τόν Νικόλαο Πολίτη, στις 19 Ίουλίου 1920: Μουσείο Μπενάκη, Άρχείο Ν. Γ. Πολίτη, φ. 8.4, Άλληλογραφία/Έλληνες Κ(β).

φεια και σύγχυση²⁶. Παρά τή σύσταση και λειτουργία της Έπιτροπής, ή άλλαγή του τοπωνυμικού παρέμεινε στο περιθώριο της έσωτερικής πολιτικής ζωής, συνδεδεμένη, κυρίως, με μία τάση έπιστροφής και άναζήτησης του αρχαίου έλληνικού πολιτισμού σε φιλολογικό επίπεδο. Δέν συνιστούσε ένα πολιτικό θέμα που έπρεπε άμεσα να άντιμετωπιστεί.

Η άλλαγή των συνόρων του έλληνικού κράτους, ύστερα από τούς Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913, σήμανε την επέκταση των θεσμών της έλληνικής διοίκησης στις «Νέες Χώρες», σύμφωνα με τό νομικό και διοικητικό πλαίσιο της έποχής²⁷. Τό 1917, με τόν Νόμο 1051 «περί συστάσεως και διοικήσεως Δήμων και Κοινοτήτων έν ταις Νέαις Χώραις», έγκρίθηκε και θεσμικά ή διαδικασία όνοματοδοσίας που ίσχυε στο ύπόλοιπο Βασίλειο²⁸. Στην Μακεδονία και την Ήπειρο οί Κοινότητες με «ξενόφωνο ή κακόηχο» όνομα άποτελούσαν την συντριπτική πλειονότητα και ή ανάγκη μετονομασίας τους θεωρήθηκε έπιτακτική. Κινητοποιήθηκαν, μάλιστα, διάφοροι φορείς, οί όποιοι πίεζαν την κεντρική έξουσία για άμεση λύση του ζητήματος.

26. Ν. Γ. Πολίτης, *Γνωμοδοτήσεις*, ό.π., σ. 21-23.

27. Ο Νόμος ΔΡΛΔ' του Φεβρουαρίου του 1913 άποτελέσε την πρώτη προσπάθεια όργάνωσης του συστήματος διοίκησης των «Νέων Χωρών». Η Κρήτη, ή Μακεδονία, τά νησιά του Αιγαίου και ή Ήπειρος άπέτέλεσαν Γενικές Διοικήσεις, ενώ ή Σάμος μαζί με την Ίκαρία Διοίκηση. Κάθε περιφέρεια των Γενικών Διοικήσεων διαρέθηκε σε Νομούς και Ύποδιοικήσεις βάσει της τοπικής διοικητικής διάρθρωσης: βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, άρ.φ. 41, 2 Μαρτίου 1913 και Μιχαήλ Γ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Έξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1972*, τ. Γ', Άθήνα 1975, σ. 77. Με τόν Νόμο 293 του 1914 επέκτάθηκε ή ίσχύς των Νόμων «περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων» στις «Νέες Χώρες», ένω την ίδια χρονιά, με τόν Νόμο 524, άποσαφηνίστηκαν έπιμέρους σχετικά ζητήματα. Άκολούθησε μία σειρά από Νόμους και Διατάγματα, που συμπλήρωναν και τροποποιούσαν προηγούμενες ρυθμίσεις: βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, άρ.φ. 278, 30 Σεπτεμβρίου 1914 και άρ.φ. 404, 31 Δεκεμβρίου 1914. Σύμφωνα με τόν ύπουργό Έσωτερικών Έμμ. Ρέπουλη, «ή κυβέρνηση δήμιούργησε τίς Γενικές Διοικήσεις για τίς Νέες Χώρες που είχαν κατακτηθεί στους Βαλκανικούς πολέμους, με σκοπό να διευκολυνθεί ή ένσωμάτωση των άλλογενών πληθυσμών, γιατί «είναι άνάγκη εις τά τμήματα εκείνα του Βασιλείου να παρίσταται πάντοτε ή ψυχή του Έλληνικού Κράτους... ζώσα και κινούμενη και κινούσα και προάγουσα»· τό έξιδανικευμένο κράτος έπρεπε να «προλάβη και πάσαν τυχόν αύθάδη από μέρος όσονόηποτε μικράς ομάδος έξωτερίκων τάσεων, αίτινες θά ήπειλουν να διαταράξωσιν την πολιτικήν άρμονίαν, την έθνικήν άρμονίαν»» βλ. Gunnar Heiring, *Τά πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Μετάφραση: Θ. Παρασκευόπουλος, τ. Β', Άθήνα 2006, σ. 811.

28. Σε κάθε Κοινότητα ή Δήμο θά δινόταν τό όνομα του συνοικισμού ή της πόλης που την άποτελούσε, ένω στην περίπτωση που οί οικισμοί ήταν περισσότεροι από ένας, θά δινόταν τό όνομα της έδρας της Κοινότητας. Έφόσον ύπήρχε αρχαίο όνομα, θά έπιλεγόταν αυτό. Στην περίπτωση που ήταν άναγκία ή άντικατάσταση του τοπωνυμίου, θά έπρεπε να ακολουθηθεί ή ύπάρχουσα διαδικασία της ύποβολής της πρότασης στην Έπιτροπή: βλ. Ν. Δ. Ανιάνπουλος, ό.π., σ. 571.

Τό Συμβούλιο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας «ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Μακεδονίας καί τῆς Ἡπείρου ἐνεπνεύσθη τήν ἰδέαν, ἵνα εἰς τήν πανένδοξον τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τοῦ Πύρρου χώραν ἀποδοθῶσιν αἱ ἑλληνικαί παλαιωνυμιαί» καί συνέστησε τοπωνυμική ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπό ἐφόρους ἀρχαιοτήτων, καθηγητές πανεπιστημίου, ἐκπαιδευτικούς καί διοικητικούς ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι ἐπιδίωξαν νά καταλήξουν σέ ὀλοκληρωμένες προτάσεις σχετικά μέ τά νέα ὀνόματα²⁹. Ὡς ὑπόδειγμα χρησιμοποιοῦντο ἡ πρόωμη ἀπόπειρά τοῦ Α. Ἀρβανίτη, τό 1909, νά συνδέσει τά ὀνόματα τῶν κύριων κέντρων τῆς Μακεδονίας μέ ἱστορικά τοπωνύμια, προτείνοντας τίς ἀνάλογες ἀλλαγές μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ βιβλίου του *Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη*: Κατερίνη → Ἄττρα, Νιάουσα ἢ Νάουσα → *Κίτιον* ἢ *Νέα Αὐγούστα*, Καστοριά → *Κέλτρον*, Γιαννιτσά → *Νέα Πέλλα*, Λαγκαδάς → *Ἀλίνδοια*, Στρούμνιτσα → *Αἰστραϊον*³⁰.

Ἡ ἀντίδραση, ὅμως, τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν δέν ἦταν ἀνάλογη. Ἡ κατάθεση τῶν προτάσεων τῶν Κοινοτήτων στό Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ἡ μεταβίβασή τους στήν Ἐπιτροπή γιά γνωμοδότηση καί ἡ ἔγκριση ἢ ἀπόρριψή τους ἀπό τήν Ἐπιτροπή καί τό Ὑπουργεῖο συνεχίστηκε μέ ἀργούς ρυθμούς. Ἀπό τό 1915 ἕως τό 1920 ἡ Ἐπιτροπή ἐνέκρινε 120 μετονομασίες, ἀπό τίς ὁποῖες μόλις μία ἀφοροῦσε τήν Μακεδονία καί καμία τήν Θράκη³¹. Κύριο μέλημά της Ἐπιτροπῆς φαινόταν νά εἶναι ἡ καθιέρωση σταθερῶν κριτηρίων καί στό πλαίσιο αὐτό, τό 1919, ἐκδόθηκαν οἱ *Ὁδηγία περὶ τῆς ἐκλογῆς τοπωνυμίων*. Στό κείμενο αὐτό σημειωνόταν ἡ ἀνάγκη συνδρομῆς τῶν λογίων τῆς περιφέρειας γιά νά ἐπιταχυνθοῦν οἱ διαδικασίες, καθώς τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀναγνώριζαν ὅτι στεροῦνταν γνώσεων καί πληροφοριῶν πού θά ἦταν χρήσιμες στό ἔργο τους, σέ ἀντίθεση μέ τούς δημοδιδάσκαλους καί τούς λογίους πού ἦταν ἐνήμεροι τῶν τοπικῶν ζητημάτων³². Σταθερή πάντως παρέμενε ἡ ταῦτιση τῆς διαδικασίας τῶν μετονομασιῶν μέ τούς ἐθνικούς στόχους, καθώς ὡς κύριο ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς ὀριζόταν ἡ ἐκβολή ὅλων τῶν ξενόφωνων ὀνομάτων τῶν οἰκισμῶν, τά ὁποῖα «μολύνουσι καί ἀσχημίζουσι τήν ὄψιν τῆς ὡραίας ἡμῶν πατρίδος» καί ἔδιναν τή δυνατότητα γιά δυσμενῆ ἔθνολογικά συμπεράσματα. Συμπεράσματα πού μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν κυρίως εἰς βάρους τῆς ἑλληνικότητος τοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας πού εἶχε περιέλθει στήν ἑλληνική ἐπικράτεια.

Τό πλέον ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς Ἐγκυκλίου ἐντοπίζεται στίς ὁδηγίες γιά τήν ἐπιλογή τῶν νέων ὀνομάτων πού θά ἀντικαθιστοῦσαν τά ὑπάρχοντα «ξενόφωνα», κυρίως τουρκικά καί σλαβικά. Παρότι καί πάλι τονιζόταν ἡ ἀποκατάσταση

29. Α. Β. Βαγιακάκος, *Σχεδιάγραμμα*, ὁ.π., σ. 17-18 καί Γ. Κ. Γαρδίας, «Ἑλληνικά τοπωνύμια Μακεδονίας καί Ἡπείρου», ἐφ. Ἀθῆναι, 9-10 Ἰουνίου 1914, σ. 1-2.

30. Α. Ἀρβανίτης, *Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη*, Ἀθήνα 1909.

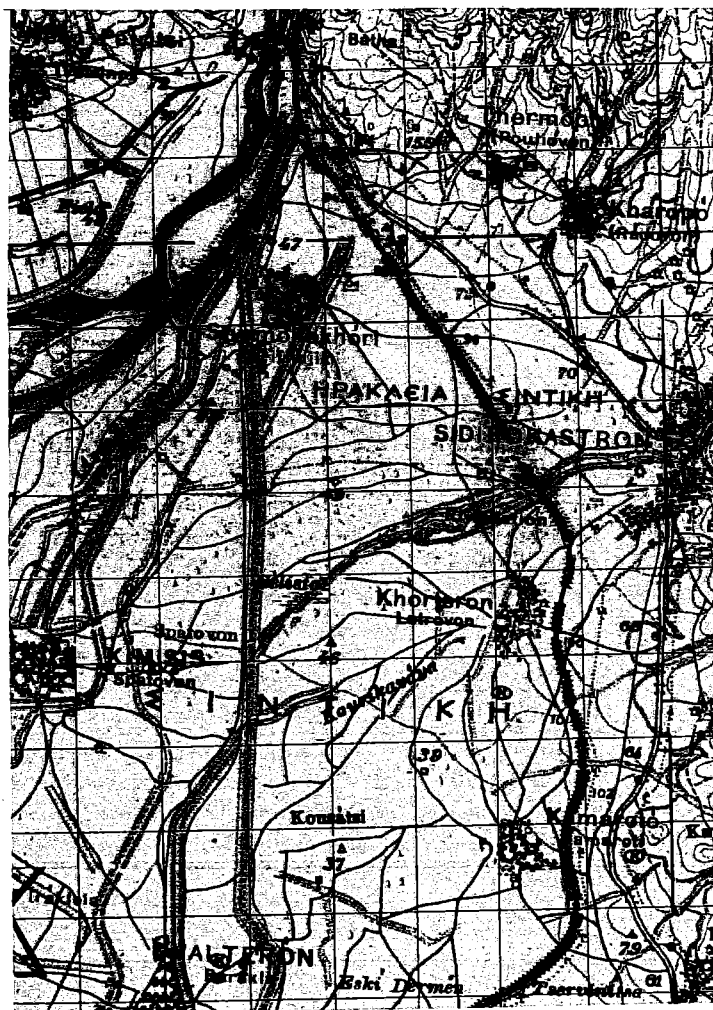
31. Ν. Γ. Πολίτης, *Γνωμοδοτήσεις*, ὁ.π., σ. 163-167.

32. Ν. Δ. Λιανόπουλος, *Διοικητική Νομοθεσία*, τ. Α', Ἀθήνα 1925, σ. 571-572.

τοῦ «παλαιοῦ ἱστορικοῦ» ὀνόματος, σέ περίπτωση πού αὐτό δέν ἦταν γνωστό, ἡ Ἐπιτροπή πρότεινε νά ἐπιλεγεῖ κάποια ἀπό τίς τοπωνυμίες ἢ τά χαρακτηριστικά τοῦ φυσικοῦ τοπίου πού ἦδη ὑπῆρχαν στήν περιοχή, δηλαδή ἀπό τά ὀνόματα τῶν διάφορων τοποθεσιῶν, ρεμάτων, δένδρων, ἀγρῶν, βράχων, ἑρειπιῶν, πηγῶν ἢ ἐκκλησιῶν. Ἡ λύση αὐτή προκρίθηκε καθώς ἡ ἀναζήτηση τῶν ἀντιστοιχῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων μάταιη: ὄχι μόνο γιατί οἱ πρός μετονομασία πόλεις, χωριά καί οἰκισμοί εἶχαν διαφορετικές γεωγραφικές συντεταγμένες ἀπό τούς πολυπλόθιτους ἀρχαίους, ἀφοῦ ἦταν δημιουργήματα *ex nihilo* πού προέκυψαν μετά τήν κοσμογονία τῆς καθόδου τῶν «βαρβάρων», ἀλλά κυρίως γιατί τό πλῆθος τῶν οἰκισμῶν πού συγκρότησε τή νέα Γεωγραφία (τῆ βυζαντινῆ κατά τόν Σταγειρίτη) τῆς Βαλκανικῆς ἦταν ἀπείρως μεγαλύτερο ἀπό τό ἀντίστοιχο ἀρχαῖο. Ἡ συγκεκριμένη ἀναγκαστική λύση τῆς ἐλληνοτρόπης ἀποτύπωσης τοῦ φυσικοῦ τοπίου στό τοπωνυμικό κωδικοποιοῦσε κάποιο ἀπό τά γνωρίσματα τοῦ τόπου καί θά ἦταν οἰκεῖο στούς κατοίκους, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τήν μετέπειτα χρήση του. Ἡ τελική ἐπιλογή τῶν ὀνομάτων θά γινόταν ἀπό τήν Ἐπιτροπή μέ βάση τούς καταλόγους πού θά κατῆρτιζαν, σέ ἀρχικό στάδιο, οἱ τοπικοί φορεῖς.

Μέ τή συγκεκριμένη ἐγκύκλιο ἀποσυνδέθηκε, γιά πρώτη φορά, ἡ τοπωνυμική ἀλλαγή ἀπό τήν ἐπικουρία τῆς ἀρχαίας καί τῆς βυζαντινῆς γεωγραφίας. Τά μέχρι τότε διατάγματα καί οἱ προτάσεις πού κατά καιρούς ὑποβάλλονταν στήν Ἐπιτροπή, ἀποσκοποῦσαν στή σύνδεση τοῦ «ἐνδοξου» παρελθόντος μέ τό παρόν, μέσω τῆς προβολῆς τοῦ ἐνιαίου τοῦ χώρου. Ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1919 ἀποτελέσε τομή στό ζήτημα αὐτό. Πιθανολογοῦμε ὅτι τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, μετά ἀπό δέκα χρόνια συστηματικῆς ἐνασχόλησης μέ τό θέμα, καί ὑπό τό βῆρος τῆς ἐνσωμάτωσης νέων ἐδαφῶν, εἶχαν τώρα νά ἀναμετρηθοῦν μέ ἕνα νέο πλῆθος «ξενικῶν» τοπωνυμίων, πού ἀφοροῦσαν σέ μεγάλο βαθμό οἰκισμούς μέ ἀλλόγλωσσους κατοίκους καί ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσουν τήν νέα πραγματικότητα ὥστε νά δοθεῖ μιά ἑλληνοπρεπῆς ἀπάντηση. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ *Κορυφή* ἢ *Κορυφές* ἦταν προτιμότερο ἀπό τίς ὀνομασίες *Μπόρσα*, *Γκόλα*, *Τούρια*, *Κουρίτα* (*Μακεδονία*), *Κοπρόι* (*Θεσσαλία*) καί *Κουκουβίτσα* (*Πελοπόννησος*)³³. Τά προτεινόμενα τοπωνύμια θά ἐπιλέγονταν εὐκολότερα καί θά ἦταν περισσότερο εὐχρηστα γιά τούς κατοίκους. Συνεπῶς, σέ πολὺ πιό σύντομο χρονικό διάστημα θά μποροῦσε νά ἀλλάξει ὁ τοπωνυμικός χάρτης.

33. Οἱ παραπάνω μετονομασίες πραγματοποιήθηκαν τήν περίοδο 1926-1928, ἐκτός ἀπό τήν Κουκουβίτσα πού ἔγινε τό 1955. Οἱ μετονομασίες ἀντλήθηκαν ἀπό τή Βάση Δεδομένων τοῦ Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν «Μετονομασίες τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδας» (ἐπιστημονικοί ὑπεύθυνοι: Δημήτρης Δημητρόπουλος-Λεωνίδας Καλιβρετάκης), ἡ ὁποία εἶναι προσβάσιμη ἀπό τό διαδίκτυο στήν ἠλεκτρονική διεύθυνση <http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/38101>.

Λεπτομέρεια από ελληνικό επίτιμολογικό χάρτη, σε αγγλική γλώσσα, του 1941, κλίμακας 1:100.000, φύλλο: «SERRAI (SÉRRES)» – Διακρίνονται μικροτοπωνύμια, ονομασίες οικισμών (διπλές: νέες και παλιές) και η αρχαία ονομασία (*antiquity name*) της περιοχής: ΣΙΝΤΙΚΗ

Στά 1919 έχει γίνει πλέον αντιληπτό από την Έπιτροπή ότι ο αρχαιοελληνικός χάρτης πού επιδιώχθηκε να ανασυστηθεί τον 19ο αιώνα, μέσω της ονοματοθεσίας των Δήμων, δέν μπορούσε να ταυτοποιηθεί με τό σύγχρονο οικιστικό δίκτυο. Από τήν άλλη, τό μεσαιωνικό τοπωνυμικό δέν μαρτυρούσε μονάχα τή μεγαλοπρέπεια του Βυζαντίου, αλλά και τά σλαβικά, άλβανικά και τουρκικά φύλα πού είχαν εγκατασταθεί στον επίδικο χώρο. Οί θεωρίες του Φαλμεράερ, άλλωστε, στην ανάγνωση αυτού του χάρτη στηρίζονταν. Η Έγκύκλιος του 1919 φανερώνει τήν απόφαση για τή δημιουργία ενός νέου τοπωνυμικού χάρτη, περισσότερο «νεοελληνικού». Οί πολιτικές αλλαγές των άμέσως επόμενων χρόνων θά συνηγορούσαν στην απόφαση αυτή, επισπεύδοντας τήν διαδικασία αλλαγής του τοπωνυμικού. Ουσιαστικά, ή Έπιτροπή είχε άποτύχει: από τή σύστασή της, τό 1909, έως τό 1920 είχαν πραγματοποιηθεί περίπου 200 μετονομασίες, αριθμός πολύ μικρός για τό μέγεθος του «προβλήματος», πού φαντάζει ακόμη μικροτερος εάν συγκριθεί με τό σύνολο των μετονομασιών πού πραγματοποιήθηκαν τήν τριετία 1926-1928 και άλλαξαν ριζικά τόν τοπωνυμικό χάρτη τής χώρας.

Η προσάρτηση τής Ανατολικής και Δυτικής Θράκης στο ελληνικό Βασίλειο, τό 1919, σηματοδότησε τήν ουσιαστική μετάβαση τής διαδικασίας των μετονομασιών από τό στάδιο τής επιστημονικής μελέτης σε αυτό τής κατεπείγουσας πολιτικής απόφασης. Η τοπωνυμική αλλαγή στην Θράκη δέν άκολούθησε τό πλαίσιο πού όριζαν οί οδηγίες τής Έπιτροπής, παρότι αρχικά επιχειρήθηκε να τηρηθούν, με τή σύσταση ειδικής τριμελούς επιτροπής, αποτελούμενης από τούς Κ. Γεραγά, διευθυντή των Έσωτερικών τής Γενικής Διοικήσεως Θράκης, Δ. Καραχάλιο, δημοσιογράφο και Γ. Λαμπουσιάδη, καθηγητή, υπό τήν έποπτεία τής Πολιτικής Διοικήσεως Θράκης και έδρα τήν Άδριανούπολη. Οί ονομασίες Νομών και Υποδιοικήσεων είχαν ήδη ξεελληνιστεί κατά τή δημοσίευση τής απόφασης περί διοικητικής διαιρέσεως τής Θράκης, ενώ ή διεύθυνση των Έσωτερικών έπεδίωξε τόν άμεσο ξεελληνισμό και του οικιστικού δικτύου, καθώς «δέν έπρόκειτο περί άθταιρέτου άλλοιώσεως, αλλά περί άποκαταστάσεως τής ιστορικής άκρίβειας εν τή τοπωνυμία τής χώρας ταύτης»³⁴.

Στόχος τής επιτροπής ήταν ή σύνταξη μιάς ολοκληρωμένης πρότασης άντικατάστασης του συνόλου των ύφιστάμενων τοπωνυμιών, ώστε «νά άνταποκρίνονται στο μέτρο του έφικτου στην ιστορική άκρίβεια των πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών»³⁵. Πολύ σύντομα ή πρόταση αυτή είχε καταρτιστεί: τά νέα όνόματα,

34. Κ. Γεραγάς, *Αναμνήσεις εκ Θράκης, 1920-1922*, Άθήνα 1926, σ. 134.

35. Γενικά Άρχεία του Κράτους, Άρχαιολογική Συλλογή Μητροπολίτου Έλευθερουπόλεως Σωφρώνιου, ΑΒΕ 502, φ. 85γ, «Έκθεσις τής επί αλλαγής των τοπωνυμιών Θράκης Έπιτροπείας», Άδριανούπολη, 17 Αυγούστου 1921. Ευχαριστώ τόν συνάδελφο Βασίλη Κουτσούκο για τήν υπόδειξη του εν λόγω έγγραφου.

στό βαθμό τῆς διαθεσιμότητας τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας, ἐπιλέχθηκαν ὄχι μόνο ὅταν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ταύτισή τους μέ τήν νεότερη γεωγραφία, ἀλλά καί στίς περιπτώσεις ὅπου ἦταν γνωστό μόνο τό ἀρχαίο τοπωνύμιο, ἀλλά ὄχι ἡ ἀκριβής του θέση³⁶. Σέ κάποιες περιπτώσεις, πόλεων κυρίως, διατηρήθηκε τό νεότερο ἑλληνικό ὄνομα καί δέν ἀντικαταστάθηκε ἀπό τό ἀρχαίο, μιάς καί εἶχε ἦδη χρησιμοποιηθεῖ στίς ἐμπορικές δραστηριότητες πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μέ τόν εὐρωπαϊκό χώρο: ἡ Ραιδεστός καί ἡ Ξάνθη συγκαταλέγονταν στήν παραπάνω περίπτωση. Ὅταν ἐξαντλήθηκε ὁ οὕτως ἢ ἄλλως περιορισμένος κατάλογος τῶν «παλαιῶν ἑλληνικῶν» τοπωνυμίων, τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς κατέφυγαν σέ ὀνόματα «εὐῆχα, ἑλληνικά καί ὀλιγοσύλλαβα», τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά τά προφέρουν οἱ μὴ ἑλληνόφωνοι κάτοικοι τῶν χωριῶν. Ἐπιλέχθηκαν ὀνόματα ἀπό τό φυσικό περιβάλλον (Λαγγάδι, Βάλτος, Βρύση), ἀπό τά τοπικά προϊόντα (Μηλιά, Ἄμυγδαλιά) καί ἀπό τά ἐπαγγέλματα τῶν κατοίκων: Ψαθάδες, Μεταξάδες. Δέν ἔλειψαν οἱ μεταφράσεις τῶν ὑπαρχόντων τουρκικῶν τοπωνυμίων σέ ἑλληνικά (Παυλή Κιόι σέ Παυλοχώρι, τό Σαραϊλή σέ Παλάτι). Ὅμως τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἀναζητήσαν καί ἄλλες, λιγότερο τεκμηριωμένες ἐπιστημονικά λύσεις, ὅπως τήν παραφθορά τῶν τουρκικῶν τοπωνυμίων σέ ἑλληνικά, τήν ὁποία ἀνήγαγαν σέ «μέθοδο παρήχησης καί ἀλλαγῆς τῶν τοπωνυμίων». Οὐσιαστικά ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τους τήν ὁμοιότητα τῶν φθόγγων, ἀλλάζοντας τό Ἄχριβέν σέ Ἄχριβάνη, τό Δομπάν σέ Δόμπανο. Ὑποστήριξαν, μάλιστα, ὅτι ἡ λύση αὐτή εἶχε τό πλεονέκτημα ὅτι οἱ κάτοικοι θά συνήθιζαν εὐκολότερα καί θά χρησιμοποιοῦσαν τά νέα ὀνόματα, μιάς καί ἔμοιαζαν μέ τά προϋπάρχοντα³⁷. Στόν ἐπίλογο τῆς εἰσηγητικῆς αὐτῆς ἐκθεσης, οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀναγνώριζαν τά πιθανά λάθη στά ὁποῖα εἶχαν ὑποπέσει, καθῶς καί τίς ἐλλείψεις πού ὑπῆρχαν, τόνιζαν ὅμως ὅτι ἡ χρονική πίεση, τήν ὁποία εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν, ἦταν πολύ μεγάλη. Ἡ χρονική πίεση, σχετιζόταν μέ τήν ἐπιχειρημένη ἀπογραφή, ὅπου γιά προφανεῖς λόγους ἔπρεπε νά ἀποφευχθεῖ ἡ παράθεση «ξενικῶν» τοπωνυμίων.

Ἡ παραπάνω ἐκθεση παρουσιάζει διττό ἐνδιαφέρον, καθῶς ἀναφέρεται ἀφενός σέ μιά περιοχή μέ συμπαγεῖς τουρκόφωνους πληθυσμούς καί ἀφετέρου ἐμφανίζεται νά συμπυκνώνει τήν κυρίαρχη προβληματική γύρω ἀπό τίς μετονομασίες. Ὁ ἐξελληνισμός τῶν τοπωνυμίων συνδεόταν μέ πολιτικές ἀφομοίωσης καί ἐξελληνισμού τῶν ἀλλόγλωσσων κατοίκων, ἐξέλιξη πού θά κατοχύρωνε περαιτέρω τήν «ἑλληνικότητα» τῆς περιοχῆς σέ διπλωματικό ἐπίπεδο. Κατά συνέπεια, οἱ ἀπαραίτητες ἐνέργειες θά ἔπρεπε νά εἶναι ἄμεσες, καθῶς ἀκόμα καί ἕνα «ἄστοχο» ἑλληνικό ὄνομα ἦταν προτιμότερο ἀπό τή διατήρηση τοῦ ὑπάρχοντος τουρκικοῦ. Τίς ἀντιλήψεις αὐτές δέν φάνηκε νά συμμαρτίζονται ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀπέρριψε στό σύνολό τους τίς προτάσεις τῆς ἐπιτροπῆς τῆς

36. Βλ. στό ἴδιο.

37. Βλ. στό ἴδιο.

Θράκης. Ὁ νέος πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς, Γεώργιος Χατζηδάκις, σέ ἐπιστολή του πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, τόν Νοέμβριο τοῦ 1921, ἔκρινε τήν ἐργασία τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Θράκης ἀνεπαρκή καί ἀντίθετη μέ τούς «τοπωνυμικούς κανόνες»³⁸. Παρόλο πού ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ἀθηνῶν διαφώνησε μέ τίς συγκεκριμένες προτάσεις, τό ἀρμόδιο ὑπουργεῖο προέβη, στά 1922, ἐν μία νυκτί, σέ ριζική ἀλλαγὴ τῶν τοπωνυμίων, μέ ἀποτέλεσμα 1.442 πόλεις καί χωριά, σέ σύνολο 1.556, νά μετονομαστοῦν. Πιό συγκεκριμένα: ἡ Ἀνατολική καί ἡ Δυτική Θράκη ἀποτελοῦνταν ἀπό 6 Νομούς, 28 Ὑποδιοικήσεις καί 1.556 πόλεις καί χωριά, ἀπό τά ὁποῖα μόνο 114 χωριά διατηροῦσαν τό ὄνομά τους λίγο πρὶν τῆ Μικρασιατική Καταστροφῇ³⁹.

Μέ ἐνθουσιασμό χαίρετιζε τίς πρωτοβουλίες τῆς Πολιτικῆς Διοικήσεως Θράκης ὁ «Πεζοπόρος», ψευδώνυμο τοῦ Δημήτριου Χατζόπουλου, στήν ἐφημερίδα *Ἐμπρός*, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1920, ἐνῶ ἔκρινε ὡς σοβαρό λάθος τῶν μέχρι τότε Κυβερνήσεων τῆ μη ἀντικατάσταση τῶν «ξενικῶν» ὀνομάτων τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἀμέσως μετά τῆ σύσταση τοῦ κράτους καί τήν ἐνωμάτωση τῆς Θεσσαλίας, ἀφοῦ «τό πᾶν εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωση»⁴⁰. Ἀναπαράγοντας τίς βασικές θέσεις τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Θράκης γιά τήν ἀνάγκη ἄμεσου ἐξελληνισμοῦ, ἀκόμα καί λανθασμένου σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὁ Χατζόπουλος συνέχισε νά ἀσχολεῖται κατά καιροῦς μέ τό θέμα τῶν τοπωνυμίων καί τῶν μετονομασιῶν⁴¹. Δέν εἶναι ἀσφαλῶς συμπτωματικό τό ὅτι, στήν ἴδια ἐφημερίδα, τό 1924, γινόταν λόγος γιά τήν πολιτική τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἔναντι τῶν ὀνομάτων τῶν ἑλληνικῶν χωριῶν γύρω ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, ὡς ἐπιχείρημα γιά τήν ἀνάγκη λήψης ἀνάλογων μέτρων ἀπό τό ἑλληνικό κράτος⁴².

38. ΓΑΚ, Ἀρχαική Συλλογή Μητροπολίτου... Σωφρόνιου, ΑΒΕ 502, φ.85γ, Ἀναφορὰ τῆς «Ἐπιτροπείας πρὸς μελέτην τῶν τοπωνυμίων τῆς Ἑλλάδος καί ἐξακριβωσίν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου αὐτῶν» πρὸς τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἑσωτερικῶν, 2 Νοεμβρίου 1921. Παρόλες τίς προτάσεις καί τήν συζήτηση πού ἀναπτύχθηκε γιά τήν περιοχή τῆς Θράκης, οἱ μετονομασίες δέν πραγματοποιήθηκαν μέ διοικητικές πράξεις.

39. Γενική Διοίκηση Θράκης, Διευθυνσις Ἑσωτερικῶν, Πίναξ τῶν πόλεων καί τῶν χωριῶν τῆς Θράκης, ἐμφανῶν τά παλαιὰ καί νέα ὀνόματα καί τόν πληθυσμὸν αὐτῶν κατά τήν τελευταίαν ἀπογραφήν, Ἀνδριανούπολη 1922.

40. Ὁ Πεζοπόρος, «Ἑλληνικά Ὄνόματα», ἐφ. *Ἐμπρός*, 8 Σεπτεμβρίου 1920.

41. Βλ. ἐνδεικτικά: Ὁ Πεζοπόρος, «Κυρτιά», ἐφ. *Ἐμπρός*, 6 Αὐγούστου 1921. Ὁ Πεζοπόρος, «Ὁ Ποδονάρτης», ἐφ. *Ἐμπρός*, 17 Ἰανουαρίου 1923, καί Ὁ Πεζοπόρος, «Ὄνόματα Συνοικιῶν», ἐφ. *Ἐμπρός*, 6 Νοεμβρίου 1920.

42. Ὁ Ἀθηναῖος [Δημήτριος Χατζόπουλος], «Ξενόφωνα Ὄνόματα», ἐφ. *Ἐμπρός*, 15 Φεβρουαρίου 1924. Πράγματι, μετονομασίες, μικρότερης ὅμως ἐκτασεως, διαδραματίστηκαν σέ περισσότερα βαλκανικά κράτη στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα: βλ. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca-Λονδίνο 1984, σ. 318-319 καί *Glossary of settlement and denominations of administrative territorial units in Bulgarian lands in 15th-19th centuries*, ἔκδοση τοῦ General Department of Archives at the Council of Ministers of Republic of Bulgaria, 2002. Μιά συγκρι-

Σταδιακά αναπτύσσονταν διαφορετικές αντιλήψεις γύρω από τους τρόπους και τό ρυθμό των μετονομασιών, αλλά και ως προς τους βασικούς στόχους που αυτές θα έπιτελούσαν. Ήρευστή κατάσταση που επικρατούσε σέ Μακεδονία και Θράκη συνδυαζόταν μέ μία περίοδο κρίσης στην έσωτερική πολιτική ζωή, τήν όποία τροφοδοτούσε και ή μακροχρόνια πολεμική έμπλοκή. Τά νέα αυτά έδάφη τά θεωρούσαν ακόμη άμφισβητούμενα τά γειτονικά κράτη, ενώ οί άλλόγλωσοι πληθυσμοί τους άποτελούσαν έναν ακόμη παράγοντα άποσταθεροποίησης. Ή άλλαγή του τοπωνυμικού, τουλάχιστον εκείνου που άφορούσε τό οικιστικό δί- κτυο, πρόβαλλε ως ή πιό γρήγορη και άποτελεσματική λύση για νά ξεελληνιστεί σέ διοικητικό, άρχικά, επίπεδο ό χάρτης. Ή ανάγκη νά ολοκληρωθεί ή όλη δια- δικασία όσο τό δυνατόν πιό γρήγορα ήταν προφανής, ταυτόχρονα όμως αυτό δέν ήταν πάντα έφικτό. Τό στοιχείο που πρέπει νά τονιστεί στό σημείο αυτό είναι ότι ή όλη διαδικασία δέν σχετιζόταν πλέον μέ τήν Έπιτροπή. Ή πολιτική άπόφαση που είχε ληφθεί ξεπερνούσε τίς φιλολογικές άναζητήσεις των μελών της.

Ή άλλαγή που συντελέστηκε στις άρχές της δεκαετίας του 1920 ήταν ριζική και σέ ιδεολογικό επίπεδο. Τό παράδειγμα του Δημήτριου Γρ. Καμπούρογλου είναι ένδεικτικό. Ό Καμπούρογλου, έφορος της Έθνικής Βιβλιοθήκης και μέλος της Έπιτροπής του 1909, έξέδωσε από τό βιβλιοπωλείο της Έστίας, τό 1920, μία συλ- λογή κειμένων μέ τίτλο *Τοπωνυμικά Παράδοξα*. Άφορμή για τή σύνταξη των ση- μειωμάτων αυτών ύπηρεξαν οί συζητήσεις για τήν άλλαγή των «άλλόφυλων και κακόφωνων» τοπωνυμίων «μετ' άσυνήθους βιαιότητας». Παρότι ό συγγραφέας διευκρίνιζε έξ άρχής ότι ήταν ένθερμος ύποστηρικτής του αξιώματος, σύμφωνα μέ τό όποίο «επί της έλληνικής γής δέν πρέπει νά μείνη τίποτε μή έλληνικόν», ό ίδιος άναγνώριζε ότι στη διαδικασία αυτή θα έπρεπε νά τεθούν όρια και προτε- ραιότητες. Άναφερόμενος στη συνήθη τακτική των κατακτητών σέ όλόκληρο των κόσμο νά μεταβάλλουν τά όνόματα των τόπων, κατέληγε: «Μέ τό νά άτυχήσει μία χώρα ως προς τό όνομά της, δέν σημαίνει ότι έχασε και τόν φυλετικόν της χα- ρακτήρα, πολύ δέ περισσότερο τά άναφαίρετα δικαιώματά της, τά όποια έδω- σαν εις αυτήν ή φύσις, ή τύχη, ή ιστορία και ή δόξα»⁴³. Κατά συνέπεια, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, για τήν άνόρθωση της χώρας μετά από τέσσερις αιώνες σκλα-

τική μελέτη των μετονομασιών στα βαλκανικά κράτη τήν περίοδο αυτή θα είχε ιδιαίτερο ένδια- φέρον και πιθανότατα θα φώτιζε άγνωστες πτυχές της έθνικής συγκρότησης των νεοσύστατων κρατών, όμως ξεπερνάει τά όρια του παρόντος κειμένου. Στην αντίστοιχη διαδικασία μετονο- μασιών στην Τουρκία αναφέρεται τό πρόσφατο άρθρο του Kerem Öktem «The Nation's Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey», *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue, άρ. 7, Demographic Engineering - Part I, URL: <http://www.ejts.org/document/2243.html>2009.

43. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Τοπωνυμικά Παράδοξα*, Άθήνα 1990 [φωτ. άνατύπωση] (1920), σ. 6.

βιάς, ήταν άπαραίτητες μία σειρά από άλλαγές, οί όποιες θα έπρεπε νά ιεραρχη- θούν και νά αντιμετωπιστούν από τους κατεξοχήν άρμόδιους, δηλαδή τους έπι- στήμονες, ιστορικούς και άρχαιολόγους⁴⁴.

Ή άντιπαραβολή του κειμένου αυτού μέ τίς δημόσιες και ιδιωτικές παρεμβά- σεις του ίδιου, τό 1923, καταδεικνύει τίς άλλαγές που επέφερε ή μικρασιατική κα- ταστροφή και ή ανταλλαγή των πληθυσμών. Μετά τό 1923, ό Καμπούρογλου άπήυθνε δημόσια έκκληση στους διανοούμενους της Άττικής, τους όποιους κα- λούσε νά συστρατευθούν για νά αλλάξει άμεσα τό τοπωνυμικό της πρωτεύουσας του έλληνικού κράτους και των γύρω περιοχών⁴⁵. Ό υπότιτλος του κειμένου, «Ή ριζική μεταλλαγή των ξενόφωνων τοπωνυμίων της Άττικής είναι έθνική ύπο- χρέωσις και ανάγκη», προσδιόριζε μέ σαφήνεια τό περιεχόμενο του. Τά άρβανί- τικα και τουρκικά τοπωνύμια έπρεπε νά άντικατασταθούν, όχι μέ άρχαιοπρεπή όνόματα που παρέπεμπαν σέ νεκρούς τύπους, οί όποιοι είχαν λησμονηθεί, αλλά μέ τήν μετάφραση στα νέα έλληνικά των ύπαρχόντων «ξενικών» τοπωνυμίων. Στόχος δέν ήταν ή άποσιώπηση της φυλετικής και γλωσσικής ιστορίας των άρβα- νίτικων φύλων που ζούσαν στην Άττική και πολέμησαν στον Άγώνα της Άνε- ξαρτησίας, αλλά ή άποκατάσταση της ιστορίας και ή συνέχισή της.

Τό κείμενο του Καμπούρογλου δέν ήταν μοναδικό. Μετά τό 1922, πληθαίνουν οί δημόσιες παρεμβάσεις που άναδεικνύουν σέ έπιτακτική ανάγκη τήν εκ βάθρων μετονομασία των οικισμών του έλληνικού κράτους. Σέ αυτές συμβάλλουν οί δρα- ματικές πληθυσμιακές και οικιστικές άνακατατάξεις που συνέβησαν στον βο- ρειοελλαδικό, κυρίως, χώρο. Στη Μακεδονία και στη Θράκη 100.000 περίπου όρθόδοξοι έγκατέλειψαν τίς έστιές τους μέ προορισμό τή Βουλγαρία, ενώ οί μου- σουλμάνοι που πήραν τό δρόμο της προσφυγιάς, από τίς ίδιες περιοχές, για τήν Τουρκία προσέγγιζαν τους 500.000. Άντίστοιχα, μισό έκατομμύριο περίπου από τους πρόσφυγες που ύποδέχθηκε ή Ελλάδα, έγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία. Παράλληλες άλλαγές παρατηρήθηκαν και στο οικιστικό δίκτυο της Μακεδο- νίας: μία σειρά οικισμών έπαψαν νά ύπάρχουν, άλλοι απέκτησαν έντελώς νέους κατοίκους, ενώ νέοι οικισμοί ιδρύθηκαν για νά στεγάσουν άποκλειστικά προ- σφυγικούς πληθυσμούς. Οί παραπάνω άλλαγές λειτουργήσαν ως χιονοστιβάδα για τό τοπωνυμικό της Μακεδονίας, ενώ δέν άφησαν άνεπηρέαστο τό τοπωνυ- μικό και της ύπόλοιπης Ελλάδας⁴⁶.

44. στό ίδιο, σ. 5.

45. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, «Αί τοπωνυμίες της Άττικής (πρός τους διανοούμενους της Άττικής)», στό *Μελέται και Έρευναί*, τ. Α', Άθήνα 1927, σ. 152-157. Τό κείμενο αυτό είχε στα- λεί από τόν συγγραφέα, τόν Μάιο του 1923, στον νομάρχη Άττικής Ν. Πετμεζά.

46. Γενική Στατιστική Ύπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Έπετηρίς της Ελλάδος 1930*, Άθή- να [1931], σ. 39-40, 104-105. Άλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου, «Πόλεις και Ύπαιθρος. Μετα- σχηματισμοί και άναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του έθνικού χώρου», στό Χρ. Χατζηιωσήφ (έπιμ.), *Ίστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Β1, Άθήνα 2002, σ. 73 κ.έξ. και Τάσος Κωστόπουλος,

Τό 1925 ὁ Βασίλειος Κολοκοτρώνης, συγγραφέας τοῦ ἔργου *La Macédoine et l'Hellénisme*⁴⁷ καί διευθυντής, πλέον, τοῦ Β' πολιτικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, συνέδεε τόν ἐξελληνισμό τῶν τοπωνυμίων τῆς Μακεδονίας μέ τήν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος τῶν κατοίκων-προσφύγων καί τόν ἐντυπωσιασμό τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς περιοχῆς. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα ἐπικεντρωνόταν στήν περιοχή τῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία δώδεκα χρόνια μετά τήν ἐνσωμάτωσή της στό ἑλληνικό κράτος διατηροῦσε τά «βαρβαρόφωνα» τοπωνύμιά της. «Ἡ ἔνδοξος αὐτή χώρα, ἦτις παρά τὰς τόσας ἱστορικές περιπετείας της οὐδέποτε ἀπώλεσε τόν ἑλληνικόν της χαρακτήρα, ἐξακολουθεῖ, μετά ἀπό δωδεκαετῆ ἑλληνικὴν διοίκησιν καί μετά τήν ἐν αὐτῇ ἐγκατάστασιν τόσου πλῆθους Ἑλλήνων προσφύγων, νά παρουσιάζῃ ἐπιφάνειαν τουρκοσλαβικὴν»⁴⁸. Στό ἴδιο πλαίσιο κινοῦνταν καί οἱ ὁμώνυμες ὁδηγίες τοῦ Στίλπωνος Κυριακίδη, τό 1926. Τά ὑπάρχοντα ὀνόματα τῶν χωριῶν, ἔχνη τῶν ἐπιδρομῶν καί τῶν κατακτητῶν, ἔπρεπε νά ἀντικατασταθοῦν μέ «εὐχὰ καί ἑλληνικά», ἀφοῦ καί οἱ κάτοικοί τους ἦταν πλέον Ἕλληνες. Οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι, πρόσφυγες ἀπό τόν Πόντο καί τήν Μικρά Ἀσία, πού ἐγκαταστάθηκαν στά χωριά αὐτά, θά μποροῦσαν νά συνδράμουν στήν ἐπιλογή τοῦ νέου ὀνόματος, δείχνοντας ζῆλο καί προθυμία καί ἔχοντας τήν βοήθεια τοῦ δασκάλου νά διαλέξουν ἓνα «νεοελληνικό, ὠραῖο καί εὐκολοπρόφερο» ὄνομα πού θά τό χρησιμοποιοῦν τόσο οἱ ἴδιοι ὅσο καί οἱ γείτονές τους⁴⁹.

Τό πλῆθος καί ὁ τρόπος τῶν μετονομασθέντων οἰκισμῶν τά χρόνια 1926-1928 ἔκαναν νά φαίνονται πολύ μακρινές οἱ φωνές τοῦ Κουμανούδη καί τοῦ Μηλιαράκη⁵⁰. Λόγοι «ἐθνικοί» πρυτάνευσαν ὥστε νά ξεριζωθεῖ, μαζί μέ τούς πλυθησιμούς, μέσα σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα, τό ὑφιστάμενο τοπωνυμικό, μέ ἀποτέλεσμα στή Μακεδονία, γιά παράδειγμα, τό 90% περίπου τῶν οἰκισμῶν νά ἀλλάξῃ ὄνομα. Ἡ ἔνταση τοῦ φαινομένου συνοδεύτηκε ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς διαδικασίας. Τό νομοθετικό Διάταγμα τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1926, ἐπὶ κυβερνήσεως Γ. Κονδύλη, προσέδωσε θεσμική ὑπόσταση στήν ὅλη διαδικασία. Μέ εὐθύνη τοῦ κατά τόπους Νομάρχου, συστήνονταν γνωμοδοτικές ὑποεπιτροπές ἀπό καθηγη-

⁴⁷ Ἡ ἀπαγορευμένη γλώσσα, Ἀθήνα 2000, σ. 27 κ.ἑξ.: ὁ Κωστόπουλος ἐπισημαίνει ὅτι οἱ ἀριθμοὶ πού ἀναφέρονται σὺς ὑπηρεσιακές ἀναφορές εἶναι κατά πολύ μεγαλύτεροι ἀπὸ τὰ ἐπίσημα αὐτὰ νούμερα.

⁴⁸ V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme. Étude historique et ethnologique*, Παρίσι 1919.

⁴⁹ Β. Κ. Κολοκοτρώνης, *Μελέτη περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμίων τῆς Μακεδονίας μετά τινων παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς διοικητικῆς διαρρέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους*, Ἀθήνα 1925, σ. 3-4.

⁵⁰ Στίλπων Κυριακίδης, *Ὅδηγία διὰ τὴν μετονομασίαν κοινοτήτων καί συνοικισμῶν ἐχόντων τουρκικὸν ἢ σλαβικὸν ὄνομα*, Ἀθήνα 1926, σ. 3-7.

⁵¹ Βλ. ὑποσημείωση 13.

τές, ἐφόρους ἀρχαιοτήτων καί διοικητικούς ὑπαλλήλους⁵¹. Οἱ παραπάνω θά συνέτασσαν καταλόγους μετονομασιῶν καί θά αἰτιολογοῦσαν τίς προτάσεις τους γιά τὴν υἱοθέτηση νέου ὀνόματος. Ἡ Ἐπιτροπὴ θά διόρθωνε τίς προτάσεις αὐτές καί θά τίς ἀπέστελλε στό Ὑπουργεῖο, ὅπου ἡ ἔγκρισή τους σήμαινε τὴν ἀλλαγὴ τῆς σφραγίδας καί τῆς σήμανσης τῶν ἀντίστοιχων οἰκισμῶν. Ἡ συμμόρφωση τῶν κατοίκων τῆς κοινότητος στήν μετονομασία ἦταν ὑποχρεωτική καί ἀπαγορευόταν ρητὰ ὁποιαδήποτε χρῆση τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος, ἐνῶ προβλέπονταν καί ἡ ἐπιβολὴ χρηματικοῦ προστίμου⁵².

Ἡ ὅλη διαδικασία, παρότι φαινόταν χρονοβόρα, δέν θά διαρκοῦσε περισσότερο ἀπὸ δεκαπέντε μέρες⁵³. Ὁ ἐσπευσμένος χαρακτήρας τῶν μετονομασιῶν καταφαίνεται καί ἀπὸ τὴ συνήθη πρακτικὴ εἴτε τῆς μετάφρασης τῶν «ξενικῶν τοπωνυμίων» εἴτε τῆς παραφθορᾶς τοῦ ὑπάρχοντος ὀνόματος ἐπὶ τὸ ἑλληνοφάνεστο⁵⁴. Τὰ παρακάτω παραδείγματα εἶναι ἐνδεικτικά γιά τὸ πῶς συντελέστηκαν μετονομασίες στήν μακεδονικὴ ἔνδοχώρα: Γερακάρτι → Γερακαριώ, Γ(κ)οσιμέντζα → Γουμένιτσα → Γουμένισσα, Λιπαρίνοβο → Λιπαρόν, Μαντάλεβο → Μάνδαλον, Γιούψεβον → Γιψοχώριον, Μαντάρ → Μαντάρι, Κάλοβον → Καλύβα. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἐξέλιξη καί ἡ κατάληξη τῆς διαδικασίας τῶν μετονομασιῶν δέν ἦταν στό πνεῦμα τῶν ἀρχικῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1909.)

Τὰ δεδομένα μαρτυροῦν τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου: τὴν τριετία 1926-1928 πραγματοποιήθηκαν στό σύνολο τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας 2.479 μετονομασίες, οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ὁποῖες στή Μακεδονία. Γιά νά γίνει κατανοητὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν τοπωνυμίων πού ἀλλάξαν τὴν περίοδο αὐτῇ, ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι σέ ὁλόκληρη τὴ χώρα, ἀπὸ τὸ 1913 ἕως τὸ 1961, πραγματοποιήθηκαν 4.075 μετονομασίες· συνειπῶς παραπάνω ἀπὸ τίς μισές ἔγιναν τὴν περίοδο 1926-1928⁵⁵. Ἡ περιοχὴ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας ὑπῆρξε τὸ ἐπίκεντρο αὐτῆς τῆς δραστηριότητος. Στόν Νομὸ Δράμας καταγράφηκαν 201 μετονομασίες τὴν περίοδο 1926-1928, στό Νομὸ Θεσσαλονίκης 118, καί στόν Νομὸ Κιλκίς 213.

⁵¹ Ν. Δ. Λιανόπουλος, *Διοικητικὴ Νομοθεσία*, τ. Β', Ἀθήνα 1928, σ. 406-409 καί Μιχαήλ Γ. Χουλιάρakis, *Γεωγραφικὴ, Διοικητικὴ*, ὁ.π., τ. 3, Ἀθήνα 1975, σ. 256.

⁵² Γιά τίς κυρώσεις πού ἐπιβλήθηκαν σέ κατοίκους πού δέν «συμμορφώθηκαν μέ τὰ νέα μέτρα» βλ. Τάσος Κωστόπουλος, ὁ.π., σ. 146-147.

⁵³ Ν. Δ. Λιανόπουλος, ὁ.π., σ. 406-409.

⁵⁴ Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐδῶ ἡ ἐπισήμανση τοῦ Σπ. Ἀσδραχᾶ γιά τὸ φαινόμενο αὐτό. Ἄναφερόμενος στήν παραφθορὰ ἢ τὴν μετάφραση τῶν ξενόφωνων τοπωνυμίων στὰ ἑλληνικά, σημειώνει ὅτι τὰ τοπωνύμια αὐτὰ ἀνασηματοδοτοῦνται καί παρερμηνεύονται: «παρερμηνεῖς καί παρετυμολογίες πού ἐδράζονται σέ μιά παγωμένη διανοητικὴ ἀπαίτηση, τὴν ὀνομάτων ἐπίσκεψη, μέ ἀπόντα μάρτυρα τὴν ἱστορικότητα τῶν ὀνομάτων»· βλ. Σπύρος Ἀσδραχᾶς, «Λέξεις καί Ἥθη», *Ἱστορικὰ Ἀπεικάματα*, Ἀθήνα 1995, σ. 139-140.

⁵⁵ Ὅλοι οἱ ἀριθμοὶ πού ἀναφέρονται προέρχονται ἀπὸ ἐπεξεργασία τῆς Βάσης Δεδομένων τοῦ INE/EIE: «Μετονομασίες τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος».

Πιο αναλυτικά, η ποσοτική έπεξεργασία των δημοσιευμάτων των απογραφών του 1913 και του 1940 έδειξε ότι, στη Μακεδονία, οι οικισμοί που εμφανίζονταν να έχουν αλλάξει τοπωνύμιο, έφθαναν τούς 1.409, ενώ 84 μετονομάστηκαν περισσότερο από μία φορά. Η αναλογία αυτή διαφοροποιείται αν συνυπολογιστεί ότι το 1940 είχε καταστραφεί ή εγκαταλειφθεί ένας μεγάλος αριθμός χωριών που εμφανίζονταν στην *Απαρίθμηση των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913* (έκδοση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας-Διεύθυνση Στατιστικής). Το 1940 κατοικούσαν 1.457 οικισμοί, από τούς 1.996 που περιλαμβάνονταν στο δημοσίευμα του 1913, δηλαδή, τό 72,9% των οικισμών. Από αυτούς τούς 1.457 οικισμούς, οι 1.277 είχαν μετονομασθεί τουλάχιστον μία φορά. Συνεπώς τό ποσοστό των μετονομασθέντων και κατοικημένων οικισμών τό 1940 άγγιζε τό 87,6%⁵⁶. Όμως μετονομασίες δέν πραγματοποιήθηκαν μονό στη Μακεδονία και στη Θράκη· ή πολιτική άπόφαση για άλλαγή του τοπωνυμικού χάρτη άφορούσε τό σύνολο της ελληνικής επικράτειας⁵⁷.

Ένα άκόμη στοιχείο που θά πρέπει νά συνυπολογιστεί στην περίπτωση της Μακεδονίας είναι οι εγκαταλελειμμένοι ή κατεστραμμένοι οικισμοί. Οι οικισμοί αυτοί ήταν κυρίως τουρκικοί, με μικρό αριθμό κατοίκων (μαχαλάδες), οι όποιοι, μετά την άποχώρηση των Τούρκων κατοίκων τους, ερημώθηκαν ή έπρόκειτο για βουλγαρικά χωριά που καταστράφηκαν την περίοδο 1913-1918. Η έκθεση Carnegie, για παράδειγμα, περιέγραφε τά γεγονότα που άκολούθησαν τή βουλγαρική ήττα τόν Ιούνιο του 1913 στη μάχη του Κιλκίς, όπου τόσο ή πόλη όσο και 39 «βουλγαρικά χωριά» της επαρχίας καταστράφηκαν από τόν ελληνικό στρατό⁵⁸.

Τό τμήμα του προσφυγικού πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία και στη Θράκη συνηγόρησε στον ξεελληνισμό του τοπωνυμικού των περιοχών αυτών. Τό προσφυγικό στοιχείο τάχθηκε ύπέρ της εκ βάθρων άναδιάρθρωσης του ονοματολογικού χάρτη της Μακεδονίας. Πολιτικοί σύμμαχοι της βενιζελικής

56. Βλ. Ελένη Κυραμαργιού, *Οι μετονομασίες των οικισμών της Μακεδονίας, 1913-1940: ένας πίνακας*, Δακτ. πτυχιική έργασία, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2003, σ. 15.

57. Η άπόφαση για δριστική λύση του τοπωνυμικού συμπαρέσυρε και περιοχές που άνήκαν στο ελληνικό κράτος για περισσότερο από ένα αιώνα. Για παράδειγμα, στην επαρχία Γορτυνίας του Νομού Άρκαδίας, την περίοδο 1913-1960 πραγματοποιήθηκαν 62 μετονομασίες. Από αυτές οι 47 έγιναν τήν τριετία 1926-1928, ενώ οι 38 δημοσιεύτηκαν στο ίδιο ΦΕΚ (179/1927). Αντίστοιχο είναι και τό παράδειγμα της επαρχίας Καλαβρύτων του Νομού Άχαΐας. Από τίς 37 μετονομασίες των χρόνων 1913-1960, οι 23 πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1926-1928, με τίς 22 από αυτές νά δημοσιεύονται στο ίδιο ΦΕΚ (156/1928). βλ. Βάση Δεδομένων του ΙΝΕ/ΕΙΕ: «Μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδος».

58. Σπύρος Κωράβας, «Περί κοινότητας ελληνικής εν Κιλκίς, 1901», π. *Αρχαιοτάξιο*, τ. 4, 2002, σ. 31 και Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Έθνοκάθαρση, Η ξεχαμαμένη πλευρά μιās δεκαετοῦς εθνικής έξόρμησης 1912-1922*, Άθήνα 2007, σ. 50-52.

παράταξης, οι πρόσφυγες, υποδέχθηκαν, με άνακούφιση, τίς νέες όνομασίες, ιδιαίτερα όταν πρόβαλλαν τίς παλιές τους πατριδες στον νέο χώρο. Άπό τήν πλευρά του, ό ντόπιος «άλλόγλωσσος πληθυσμός» θεώρησε τίς άλλαγές αυτές ως έχθρική κίνηση από τήν Κεντρική Διοίκηση. Η «γλωσσική άφομοίωση» έπρεπε νά συμπεριλάβει και τά τοπωνύμια. Συνεπώς ή διαδικασία μετονομασίας του τοπωνυμικού στη Μακεδονία και στη Θράκη δέν μπορεί παρά νά ιδωθεί σε συνδυασμό με τή μέριμνα για τόν γλωσσικό ξεελληνισμό των πληθυσμών τους⁵⁹.

Η «έπιχείρηση» των μετονομασιών συνεχίστηκε τόσο κατά τή διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά όσο και στη μεταπολεμική περίοδο· ποτέ όμως δέν έλαβε τίς διαστάσεις των χρόνων 1926-1928, άφου τό μεγαλύτερο μέρος των οικισμών είχε «έγκαιρα» αλλάξει⁶⁰. Παράλληλα, μετά τό 1940 παρατηρήθηκε και τό φαινόμενο της μετονομασίας ήδη μετονομασθέντων οικισμών, χάριν «ευήχιας και φιλοκαλίας», βάσει του γλωσσικού αισθητηρίου της ελληνικής γλώσσας⁶¹. Για παράδειγμα, τό Γκίμποβο ή Γκίμνοβο, βόρεια της Νάουσας, τό 1929 μετονομάστηκε σε Λευκόγεια, τό 1940 σε Νέα Στράντζα, ενώ από τό 1954 σταδιοδρόμησε ως Ροδακινιά. Τό Γκρόπινο (Γρόπινο) θά μετέπιπτε σε Τρόπινο, τό όποιο με τή σειρά του μετονομάστηκε σε Βαλτολείβαδο στην άπογραφή του 1940, για νά άποβάλλει και αυτή τήν όνομασία προς χάριν της Δάφνης είκοσι χρόνια άργότερα.

Παράλληλα συνεχίστηκαν και οι σχετικές με τήν καταγραφή των τοπωνυμίων έργασίες. Τά «ξενικά» τοπωνύμια μαρτυρούσαν γεγονότα του παρελθόντος, κυρίως έπιδρομές, κατακτήσεις και έποικισμούς ή κυριωνύμια, για αυτό και άποφασίστηκε νά αλλάξουν μετά την άπελευθέρωση και τήν ένσωμάτωση στο ελληνικό κράτος, όμως και ή ιστορική τους διάσωση κρινόταν άναγκαία. Μέσω της συναγωγής τους θά ήταν έφικτή ή μελέτη τους στο μέλλον, για αυτό πέρα από τούς καταλόγους με τοπωνύμια που δημοσιεύονταν σε λαογραφικά και ιστορι-

59. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*, Άθήνα 1916 και Τ. Κωστόπουλος, *Η άπαγορευμένη γλώσσα*, δ.π., σ. 23-45.

60. Παρότι κέρθηκε άναγκαίο νά ξεελληνισθεί και τό υπόλοιπο τμήμα της υπαίθρου χώρας, όπως τά μικροτοπωνύμια, αυτό δέν κατέστη έφικτό, μιάς και ή άλλαγή τους συνιστά μία πολύπλοκη διαδικασία. Η διάδοσή τους στηρίζεται κυρίως στην προφορική παράδοση, με άποτέλεσμα ή έπίσημη μετονομασία νά μήν μπορεί νά εφαρμοστεί, γιατί θά έπρεπε νά άντικατασταθεί τό σύνολο των τίτλων ιδιοκτησίας όπου εμφανίζονται μικροτοπωνύμια, ενώ και ή επικοινωνία των κατοίκων με τούς έπισκέπτες της περιοχής θά ήταν δύσκολη. Ένδεικτικά άναφέρουμε τήν λειτουργία Έπιτροπής Μετονομασιών στην Θεσσαλονίκη, υπό τήν αίγίδα της Νομαρχίας στα 1966, με στόχο τήν μετονομασία «άλλόγλωσσων, κακόηχων ή κακόφωνων θέσεων» στο Νομό. Στην έπιτροπή αυτή γερματέας ήταν ό φιλόλογος Γ. Ιωάννου· βλ. Α. Ι. Τάχος, «Σύντομο πέραςμα από τή Νομαρχία Θεσσαλονίκης», π. *Παρατηρητής*, τχ. 10, σ. 39-40.

61. Για τή σχέση και τόν συμβολισμό της γλώσσας και των τοπωνυμίων βλ. Παντελής Λέκκας, δ.π., σ. 239-244.

κά περιοδικά, ύπτηρχαν και κείμενα που έπεσήμαιναν τήν άξία και τήν σπουδαιότητα τους και άπτηύθυναν προσκλήσεις για τήν κατάρτιση τέτοιων καταλόγων⁶².

Τό 1929, έναν και πλέον αιώνα μετά τήν προτροπή του Σταγειρίτη, ό νέος χάρτης τής Ελλάδας ήταν έτοιμος. "Ενας χάρτης πολύ διαφορετικός από εκείνον που ιδεάστηκε ό Σταγειρίτης, αλλά και από εκείνον που ίσχυε τό 1819· 2.479 χωριά είχαν διαφορετικό όνομα, «εύηχο και έλληνικό». Οί μετονομασίες αποτέλεσαν, κατά τή διάρκεια τής εθνικής ολοκλήρωσης, προτεραιότητα τής έλληνικής διοίκησης που ήθελε νά όμογενοποιήσει και νά όριοθετήσει τό χώρο, εξαλείφοντας τά ίχνη παρουσίας των πληθυσμιακών ομάδων που αποτελούσαν παραφωνία στό ιστορικο-γεωγραφικό συνεχές του ένιαίου έλληνικού έθνικού κράτους. Η άλλαγή του χάρτη συνοδεύτηκε από τήν ολοκλήρωση τής ανταλλαγής των πληθυσμών, γεγονός που σήμαινε ότι στην πλειονότητα του οικισμένου χώρου κατοικούσαν πλέον έλληνόφωνοι πληθυσμοί. Μέσα από τίς δύο αυτές συμπληρωματικές διαδικασίες εδραιώθηκε ή κυριαρχία του έλληνικού κράτους στη Μακεδονία και τή Θράκη.

Τά τοπωνύμια άλλαξαν άποσπασματικά, βιαστικά, χωρίς τίς περισσότερες φορές έξαντλητική ιστορική και γλωσσολογική μελέτη, υπό τήν πίεση των έδαφικών προσκτήσεων του 20ού αιώνα, όταν ή «Αρχή των Έθνοτήτων» θεωρήθηκε ότι έβρισκε τήν πλήρη της δικαίωση στό διπλωματικό πεδίο. Η όλη προσπάθεια συνιστούσε μία άναπόφευκτη εθνοποιητική διαδικασία στό πλαίσιο όμογενοποίησης και ένσωμάτωσης των νέων περιοχών στό έθνικό κράτος. Μέσα από τίς μετονομασίες, άποτυπώθηκαν οι διαφορετικές «στιγμές» των εθνικών στρατηγικών ολοκλήρωσης που άκολουθήθηκαν. "Όταν στά 1909 δημοσιεύταν, στό ύπ' αριθμόν 125 φύλλο τής *Εφημερίδος τής Κυβερνήσεως*, τό Βασιλικό Διάταγμα «περί συστάσεως Έπιτροπείας προς μελέτην των τοπωνυμίων τής Ελλάδος και έξακρίβωσιν του ιστορικού λόγου αυτών», ό στόχος ήταν ή άποκατάσταση τής αρχαίας και τής βυζαντινής γεωγραφίας, ή σύνδεση του παρελθόντος με τό παρόν και ή δημιουργία ένός νέου τοπωνυμικού χάρτη «εύηχου, εύφωνου και έλληνικού», όπου κάθε τοπωνύμιο θά ήταν μοναδικό. Η Έπιτροπή ήταν άρμόδια νά πραγματοποιήσει τό έργο αυτό. Είκοσι χρόνια άργότερα, ή άλλαγή των τοπωνυμίων είχε συντελεστεί, όμως τά 43 χωριά που μετονομάστηκαν σέ Δάφνη (ή κάποιον παράγωγο της), τά 26 που μετονομάστηκαν σέ Καλλιθέα, τά 19 που με-

62. Κείμενα και κατάλογοι τοπωνυμίων δημοσιεύονταν συχνά στα περιοδικά *Άθηνά*, *Λαογραφία*, *Ήπειρωτικά Χρονικά*, *Πελοποννησιακά* καθώς και στό περιοδικό *Όνόματα*. Κατάλογοι με τοπωνύμια και κυρίως μικροτοπωνύμια υπάρχουν στις περισσότερες τοπικές έπετηρίδες και περιοδικά, καθώς και σέ τοπικές ιστορίες, που έξετάζουν τήν ιστορία ένός τόπου από αρχαιότατον χρόνο μέχρι σήμερα. Οί λαογράφοι και οι γλωσσολόγοι ίδίως προώθησαν τή συλλογή του σχετικού ύλικού.

τονομάστηκαν σέ Άγιο Νικόλαο και τά 15 που μετονομάστηκαν σέ Άγία Παρασκευή⁶³, μαρτυρούσαν τή ριζική άλλαγή στό αρχικό σχέδιο. Ό άναπροσανατολισμός αυτός σχετιζόταν με τήν πολιτική άπόφαση για άμεσο έξελληνισμό του τοπωνυμικού και συνοδεύόταν από τήν πεποίθηση ότι ακόμα και ένα «άστοχο» έλληνικό όνομα ήταν προτιμότερο από τή διατήρηση του υπάρχοντος τουρκικού ή σλαβικού. Ούτως ή άλλως και στην περίπτωση που οι κατά καιρούς έπιτροπές εύτύχησαν νά «άνακαλύψουν» ένα αρχαίο τοπωνύμιο προς έξελληνισμό του «ξενόφωνου», ή ιστορία βιαζόταν και ή ιστορικότητα καταστρεφόταν. Γιατί άπλούστατα τό αρχαίο τοπωνύμιο, τίς περισσότερες φορές, ούτε γεωγραφικά ταυτιζόταν με τό μετονομαζόμενο ούτε άποτελούσε άναγκαστικά «συνέχεια» του αρχαίου. "Ενα από τά πάμπολλα παραδείγματα άποτελεί τό τουρκικό τσιφλίκι Ίμιρμπεη, νοτιοανατολικά τής Λαμίας, τό όποιο άγοράσθηκε τό 1833 από τους έν Κορυτσά Τσαλλάιους, έποικίσθηκε στη συνέχεια από Θεσσαλούς κολίγους, άρβανιτόβλαχους και βλάχους τής Πίνδου, για νά μετονομασθεί αίσίως τό 1927 σέ Άνθήλη: «για νά θυμίζει τήν πολίχνη των Οϊταίων, όπου κατά τήν αρχαιότητα συνέρχονταν οι άντιπρόσωποι των πόλεων τής Δελφικής Άμφικτιονίας»⁶⁴.

Για τόν κόσμο τής πολιτικής και τής λογισίνης του 20ού αιώνα, εκείνον που στήριξε τό κυρίαρχο άφήγημα ως προς τήν ιστορική συνέχεια και τήν ταυτότητα του έλληνικού χώρου και των κατοίκων του, τό τοπωνυμικό χρησιμοποιήθηκε ή ως ένα «άπλό άτύχημα» που υπέστη ό χώρος κατά τή μακροαίωνη ιστορική του διαδρομή, δίχως όμως έπιπτώσεις στον «φυλετικό του χαρακτήρα»⁶⁵ ή, στην «εύτυχή» περίπτωση τής διαίωνισης είτε άποκατάστασης του έλληνικού όνόματος, άκριβώς αυτό άποτελούσε άπόδειξη τής *έλληνικότητας* του χώρου και των ανθρώπων σέ πείσμα των περιπετειών του. Είμαι χαρακτηριστικός ό τρόπος με τόν όποιο ό διπλωμάτης Άγγελος Βλάχος, στα τέλη τής δεκαετίας του 1940, χρησιμοποίησε τό «τοπωνυμικό έπιχείρημα» ως άποδεικτικό στοιχείο για τήν *έλληνικότητα* των «χαμένων πατρίδων» τής Μικράς Άσίας: «όλος ό χάρτης τής Τουρκίας είναι έλληνικός. Λίγα είναι, εκτός από τά βουνά, τά πραγματικά τουρκικά τοπωνύμια. Τά άλλα, πόλεις και ποταμοί είναι "μεταφωνημένα" στα τουρκικά από τά έλληνικά»... «Ίσως είναι γνώρισμα των μεγάλων κατακτητών ν' άδιαφορούν για τά παλιά τοπωνύμια που προσαρμόζουν στην δική τους προφορά και άκση και δίνουν καινούριες όνομασίες μόνο στις πόλεις και τά πολιματα που ιδρύουν»⁶⁶. Τό τοπωνυμικό, λοιπόν, σέ όποια του γλωσσική μορφή συναντήθηκε με τόν έλληνικό έθνικισμό, χρησιμοποιήθηκε άνάλογα για νά έξυπηρετήσει τό ίδιο

63. Βάση Δεδομένων του ΙΝΕ/ΕΙΕ: «Μετονομασίες των οικισμών τής Ελλάδος».

64. Κώστας Ζησόπουλος, *Ντοπιολαλιές και Τοπωνύμια*, Λάρισα 1987, σ. 15.

65. Δ. Γρ. Καμπύρογλου, *ό.π.*, σ. 6.

66. Άγγελος Σ. Βλάχος, *Μιά φορά και ένα καιρό ένας διπλωμάτης...*, τ. Γ', Άθήνα 1985, σ. 9-10.

Ἑλένη Κυραμαργιοῦ

ζητούμενο· ἀποτέλεσε τὸν καθρέφτη τῶν ἐπιλογῶν καὶ τῶν ἀντιφράσεων τοῦ ἔθνικου ζητήματος.

Κλείνοντας, ἀξίζει νὰ θυμίσουμε τίς ἐνστάσεις τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τοπωνυμικοῦ: «εἶναι δύσκολο νὰ λογαριάσει κανεὶς τὸ πόσο ἔχασαν σὲ ἀνθρώπινο δυναμισμό ὅλοι αὐτοὶ οἱ τόποι πού ἔχασαν τὸ ὄνομά τους, τὸ δεμένο μὲ τίς παραδόσεις, μὲ τὴν ἄμεση ἀκόμη μνήμη τῶν κατορθωμάτων τῶν πατέρων μας: Δραγαμέστο, Βραχώρι, Σάλωνα, Ζητούνη. Ὅ,τι λέμε πῶς σεβόμαστε, ἢ ἔμορφια τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς, εἶταν μέσα σὲ αὐτὰ τὰ ὀνόματα καὶ ἐχάθηκε μαζί τους. Δὲν καταλαβαίνουμε τὰ παλιὰ ἥρωικά κείμενα ὅταν τὰ διαβάζουμε, δὲν τραγουδάμε ἢ δὲν ἀπαγγέλλουμε “στὴν Ἀμφισσα σφάζουν ἀρνιά” ἢ “καπνίζει καὶ ἡ Λαμία”. Νήματα πού ἐκόπηκαν, χωρὶς τίποτε νὰ τὰ ἀντικαταστήσει»⁶⁷. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Δημαρᾶς χαρακτήριζε τὰ ὀνόματα τῶν τόπων «ἀναπόσπαστο μέρος τῶν ὄντων, κάτι σὰ τὴν ψυχὴ τους, καὶ ὅτι γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ προσέχουμε καὶ νὰ τὸ σεβόμαστε». Ἡ ταύτιση τοῦ «ὀνόματος» μὲ τὴν «ψυχὴ», σύνθημα πού σὲ κατοπινὲς δεκαετίες ἔμελλε νὰ καθορίσει τὴν ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, βρέθηκε ἀκριβῶς στὸν ἀντίποδα τῆς ἐννοιολόγησης τοῦ Δημαρᾶ γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 εἶχε διαφορετικὲς προτεραιότητες: τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἔθνικα ὁμοιογενοῦς «ψυχῆς» καὶ τὴν ἀπάλειψη κάθε ὑπόμνησης τοῦ πρόσφατου παρελθόντος, μὲσω τῆς καταφυγῆς σὲ διοικητικὲς ρυθμίσεις, νομοθετικὰ μέτρα καὶ κατασταλακτικούς μηχανισμούς.

Ἑλένη Κυραμαργιοῦ

67. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Περὶ μετονομασιῶν», ἐφ. *Τὸ Βῆμα*, 15 Ἰουλίου 1955.

Συγκέντρωση γῆς καὶ ἐπενδυτικὲς πρακτικὲς στὸν δῆμο Δύμης τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα

Στὶς ἱστορικὲς καὶ οἰκονομικὲς σπουδὲς κυριάρχησε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία, καὶ ἰδίως αὐτὴ τοῦ 19ου αἰώνα, χαρακτηριζόταν κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπουσία μεσαίας καὶ μεγάλης ἔγχειας ἰδιοκτησίας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτή, οἱ μόνες λιγοστὲς ἐξαιρέσεις περιορίζονταν στὶς περιοχὲς κυρίως τῆς Ἀττικῆς, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας καὶ τῆς Εὐβοίας, ὅπου εἶχαν διατηρηθεῖ μεγάλα τοιφλίκια ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης καὶ εἴτε παρέμεναν εἴτε εἶχαν μετατραπῆ σὲ ἰδιόκτητες μεγάλες ἐκτάσεις. Ἡ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ αὐτὰ τὰ θέματα ὑπῆρξε ἰδιαίτερα πλούσια, ἀλλὰ δὲν ἐνσωμάτωνε νέα ἀρχεακὰ τεκμήρια καὶ, ἐπομένως, δὲν βασιζόταν σὲ συμπεράσματα πού προέκυπταν ἀπὸ πρωτογενῆ δεδομένα, ἐνῶ παράλληλα ἀναπαρήγαγε συνεχῶς τὰ ἥδη ὑπάρχοντα ἀναλυτικὰ σχήματα¹. Ἐξαιρέσεις ἀπὸ αὐτὴν τὴν γενικὴ εἰκό-

Παραλλαγὲς τοῦ παραπάνω κειμένου ἐκφωνήθηκαν ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο σὲ δύο ὁμιλίες στὴν ΕΜΝΕ (Μνήμων) καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.

1. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τοὺς Κ. Βεργόπουλο, *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα, ἡ κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση τῆς γεωργίας*, Ἀθήνα 1974· Κ. Τσουκαλά, *Ἐξάρτηση καὶ ἀναπαραγωγή*, Ἀθήνα 1978 καὶ τοῦ ἰδίου, *Κοινωνικὴ ἀνάπτυξη καὶ κράτος. Ἡ συγκρότηση τοῦ δημόσιου χώρου στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1980. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ προσεγγίσεις ἀνέλυσαν σχηματικὰ καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἐπιχείρησαν νὰ ἐντοπίσουν πολλὲς ἀπὸ τίς ἀδυναμίες τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἐπιμείνουν στὴ μελέτη πρωτογενῶν στοιχείων καὶ πληροφοριῶν. Ὁ πρῶτος μελετητὴς διαπίστωνε ὅτι ἡ πρῶμη ἐθνικοποίηση τῆς γῆς πού προήλθε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς ἰδιοκτῆτες, ἀπέτρεψε τὴν ἐντονη ἐμπορευματοποίηση τῆς καὶ τῶν προϊόντων πού παρήγαγε, ἀκυρώνοντας, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὴν παραχώρηση τῆς ἔθνικῆς γῆς σὲ ἰδιώτες (σ. 107-112). Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀκριβῶς ἀκυρώθηκε τόσο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν Ὀθωμανικῶν ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων, ὅσο καὶ, ἴσως σὲ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμὸ, ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν δύο ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1871 τῆς κυβερνήσεως Κουμουνδούρου. Σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὲς τίς σκέψεις, ἡ δικὴ μας ἔρευνα βασιζέται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πολιτικὴ ὁλων τῶν κυβερνήσεων τοῦ 19ου αἰώνα ἀκολούθησε, σὲ γενικὲς κατευθύνσεις, τὴν ἴδια πολιτικὴ καὶ εἶχε ὡς μόνιμο στόχο τὴν ἀπόδοση τῆς ἔθνικῆς γῆς στοὺς ἰδιώτες καὶ τὴ σταδιακὴ μετατροπὴ τῆς σὲ ἐμπορευσιμο εἶδος, σὲ ἓνα εἶδος πού θὰ μπορεῖ νὰ ἀγοράζεται καὶ νὰ πωλεῖται. Κατὰ τὴν γνώμη μας, δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἐκτίμηση πού διατύπωσε «ὅτι τὸ κράτος διατήρησε τὴ γῆ καὶ εἶχε στόχο νὰ